

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

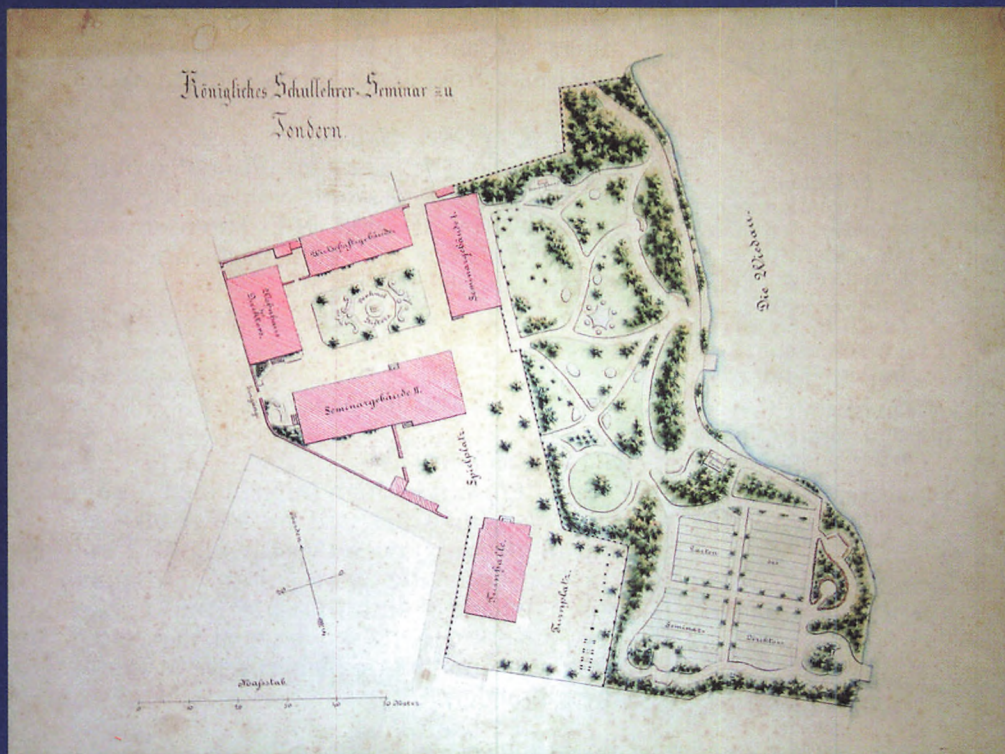
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk Månedsskrift

4 • 2008

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund for
Sønderjylland

Abonnementspris
200 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.
Enkeltnumre 30 kr.
Særnumre 40 kr.

Ekspedition
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83
hssdj@hssdj.dk
www.hssdj.dk

Kontortid
Mandag-torsdag 9-14

Redaktion
Kim Furdal (ansv.)
Museum Sønderjylland
ISL-Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 58 60
kifu@museum-
sonderjylland.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland
6100 Haderslev

Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland
6270 Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne

Layout
Tekst & Design
Haderslev

Tryk
Winds Bogtrykkeri A/S
Haderslev

I dette nummer

Fra rovhugt til forstadrift 123
I 1870 udgjorde skovene kun 3% af arealerne i Sønderjylland. Overinspektør Kim Furdal, Museum Sønderjylland - ISL, fortæller om rovdrift på skovene og udviklingen af det sønderjyske forstvæsen fra 1500-tallet og frem til 1864.

Skovhistoriske spor i de sønderjyske skove 135
De sønderjyske skove er rige på kulturhistoriske spor, hvis man har blikket for dem. Skovrider Peter Ilsøe, Lindet Statsskovdistrikt, stiller skarpt på nogle af sporene.

Gården der forsvandt - et billede fra Solderup i 1920'erne 138
Den 15. juli 1929 tegnede varm og fredfyldt i Solderup, men inden dagen var omme, var en af byens markante slægtsgårde brændt ned til grunden. Thomas Petersen har set tilbage på familien Petersens dramatiske liv i de første årtier af det tyvende århundrede.

Set og sket i Grænselandet 145
Et nyt megasygehus og en udskudt motorvej til Sønderborg skabte voldsom debat i første kvartal af 2008. H.E. Sørensen har fulgt debatterne og andre begivenheder i Grænselandet.

Bognyt 154

Det sker - på Museum Sønderjylland 156

Bagsiden om forsiden 160
Normalt forbinder man frugtavl med Als og Sundeved, men det stod nu heller ikke så galt til med frugtavl i Vestslesvig. Overinspektør Elsemarie Dam-Jensen, Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Tønder, har set på samtidens beskrivelser af den vestslesvigske frugtavl og planerne for at fremme frugtavl.

Forsidebillede:
Plan for skolehave ved Tønder Seminarium.

Tegning: Tønder Lokalhistoriske Arkiv.

Fra rovhugst til forstdrift

Det sønderjyske forstvæsen indtil 1864

Af Kim Furdal

Det sønderjyske forstvæsens historie ind til sidste halvdel af 1800-tallet er ikke mindst kampen mod rovdrift og skovenes tilbagegang. Overinspektør Kim Furdal, Museum Sønderjylland - ISL, tegner et rids over forstvæsenets historie frem til 1864.

De sønderjyske skove i krise

SEER MAN I DAG UD OVER det sønderjyske landskab, udgør skovene kun en mindre del, som helt overvejende findes øst for højderyggen. I Slesvig-Holsten udgør skovene 8,9% af det samlede areal, hvilket gør delstaten til den mest skovfattige i Tyskland, mens 7,8% af det tidligere Sønderjyllands amt er dækket af skov. Til sammenligning udgør skovene i Danmark 11,3% af arealerne. Mod øst fra Tyrstrup herred i nord til Dänischwohld i syd finder vi på morænejorden endnu de oprindelige løvskove, mens geßten overvejende er præget af store åbne landbrugsarealer. En undtagelse er dog de mange plantager med nåletræer nord for grænsen, der blev plantet af Plantningsselskabet Sønderjylland efter Genforeningen. På tilsvarende vis er der syd for grænsen sket en kraftig skovplantning gennem de sidste 100 år, som har forøget skovenes andel i Slesvig-Holsten fra ca. seks til de nuværende knap ni procent.

Til trods for disse tiltag er de sønderjyske skove kun en svag afglans af fordums storhed. Sådan har det ikke altid været. Engang var store dele af

Sønderjylland, som resten af Europa, dækket med urskove, der ikke tåler sammenligning med vore dages skove, der er resultatet af århundreders forstarbejde. Allerede mellem 4000 og 3800 f.Kr. kan vi ud fra pollenanalyser se, hvorledes de første resultater af menneskelig aktivitet førte til et drastisk fald i elmebestanden, det såkaldte elmefald. Meget tyder på, at Sønderjylland omtrent 3500-3000 f.Kr. oplevede sin næste større intensive skovrydning i forbindelse med etableringen af det ældste landbrug. Større reduktioner af de sønderjyske skove til fordel for landbrug fandt sted fra ca. 1000 f.Kr. og ramte ikke mindst de mere frugtbare områder af Sønderjylland, men også de mere magre egne i den midterste og vestlige del af Sønderjylland. Til gengæld synes skovrydningen på dette tidspunkt endnu ikke at have ramt Vest-slesvig. Landbruget begyndte nu for alvor at gøre sig gældende med overudnyttelse af ressourcerne og de første spor af hededannelse i midtlandet. Denne udvikling blev der rettet lidt op på fra omkring 400 f.Kr., hvor skovene begyndte at brede sig, måske som resultatet af en landbrugsomlægning eller mere sandsynligt, fordi mange landsbyer simpelthen blev forladt.

Det er dog først fra 1000- og 1200-tallet, at en kraftig befolkningsvækst med stigende efterspørgsel på byggematerialer til huse og skibe samt brændsel og opvarmning for alvor satte de sønderjyske skove under

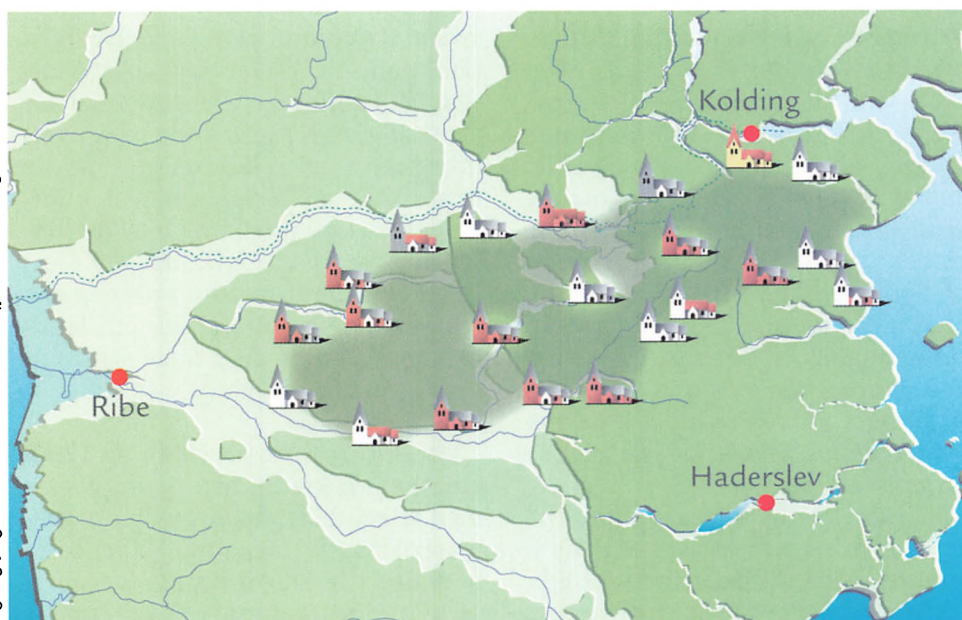
pres. Efterhånden, som det såkaldte stakdige vandt frem i slutningen af 1400-tallet, blev skovene også for alvor storleverandører af materialer til sikring af vestkysten. Samtidig blev skovene i stadig større omfang inddraget i landbruget til græsning af husdyr som kvæg, svin, heste får og geder, der tog sig godt af underskoven. Fra slutningen af 1100-tallet måtte store dele af den oprindelige urskov på geesten formentlig også vige til fordel for landbrugsarealer og nybebyggelser for at tilgodese den voksende befolkning. Indførelsen af vangebruget fra 1100-tallet og den omstændighed, at landsbyerne i modsætning til tidligere blev stationære, har nok også spillet en afgørende rolle for skovens tilbagegang, der blev en næsten permanent

tilstand frem til sidste halvdel af 1800-tallet.

Konsekvenserne blev voldsomme og er endnu i dag meget synlige i det sønderjyske landskab. Friedrich Mager har i sin klassiker om det slesvigske kulturlandskab således systematisk påvist, hvorledes skovene endnu i middelalderen var udbredt på geesten, ikke mindst i den nordlige del af Sønderjylland, men også hvorledes rydningerne for alvor tog fat fra højmiddelalderen. Et af de mest markante eksempler nord for den nuværende grænse er Farrisskoven lige syd for Kongeåen, der oprindeligt strakte sig fra Lillebælt i øst til Ribe i vest og dermed dannede en naturlig grænse mellem Kongeriget og Sønderjylland. Men også andre steder, som vi i dag ikke forbinder med

Udbredelsen af den store Farrisskov får man et indtryk af ved at se på kirkernes placering. Hele vejen rundt om skoven er der ca. 3-5 km mellem hver kirke, hvor der på tværs af skoven er betydeligt længere.

Tegning: Jørgen Andersen. Museum Sønderjylland - Arkæologi Haderslev.

Udsnit af Johannes Mejers kort fra Caspar Danckerths 'Neue Landesbeschreibung der Hertogthümer' med angivelse af skoven mellem Løgum og Kløjing. Lige syd for ses landsbyen Ellum, som på dette tidspunkt ikke længere havde skov.

Foto: Jørgen Eimelund

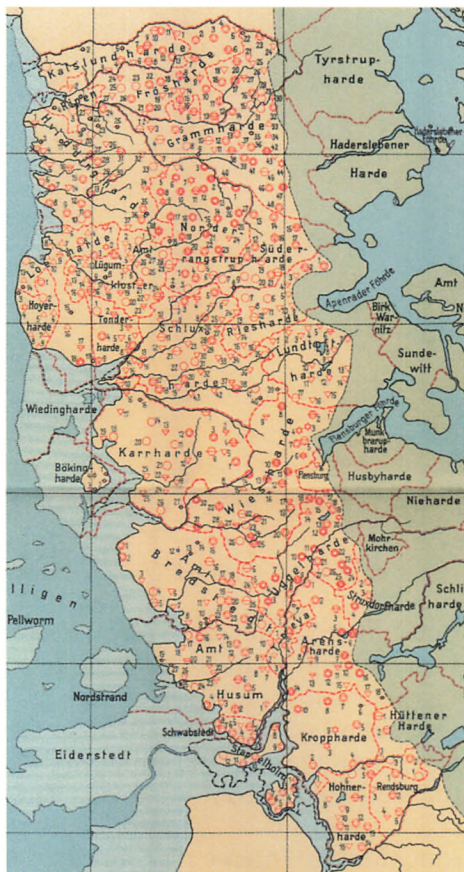
skove, var endnu langt op i nyere tid præget af betydelige skove, som Ostenfeld sogn øst for Husum, der havde store sammenhængende skovarealer fra nord til syd. I Caspar Danckwerths Landesbechreibung fra 1652 var sognet således berømt for sit træ, hvilket også afspejler sig i de betydelige afgifter af svin til hertugen i slutningen af 1500-tallet. I slutningen af 1600-tallet kunne provsten i Aabenraa, Trogillus Arnkiel, skrive, at han "finder i vore gamle kirkebøger, at der fra Aabenraa skovhugst og helt til Løgumkloster, ja endog helt til Tønder, var en ganske stor skov". Dette udsagn bakkes op af bl.a. jordebøgerne, som i tilfældet med landsbyen Ellum, der i 1607 havde 'Kratt oder Eichenbusch', hvorefter udsagnet forsvinder i kilderne. Ved Møgel-tønder var bønderne i 1200-tallet endnu pligtige til at levere tømmer til bispem i Ribe, og fra Johannes Mejer har vi fra 1654 et udsagn om en to mile lang og en mil bred skov samme

sted. Mellem Løgumgårde, Vester Terp og Kløjing strakte Løgumskoven sig, som i dag stort set er væk. Eksempler på skove i Tønder amt er talrige, men allerede i 1740 kunne Petrus Petrejus opgivende skrive: "Undtagen i den del af Lundtoft herred, som tilhører Tønder amt, findes der ingen skove eller skovhugst i dette store amt".

At konsekvenserne også var følelige for lokalbefolkningen, får man en meget klar fornemmelse af, når det i et kongeligt brev fra 1572 til amtsfogeden på Nyborg Slot hedder: "Da bønderne på Ærø og Als lider stor mangel på brændsel, skal han skaffe dem sådan for betaling af fornede træer og vindfælder i kronens skove på Als og Ærø, og, hvis der ikke er nok der, i Fyn, hvor der ikke sker skovskade".

Den tidligste regulering

I dette perspektiv er det ikke overraskende, at vi kan spore de første tiltag

til en regulering af skovene og etablering af et forstvæsen tilbage til 1500-tallet. Oprindeligt fastslog Jyske Lov fra 1241, at bonden ejede skoven og kongen skovbunden i de såkaldte almindinger, dvs. fællesjorden. Delingen af ejerskabet til almindingen betød bl.a., at bonden skulle betale en afgift til kongen, hvis han begyndte at opdyrke jorden i disse skove. Adgangen og brugen af skovene blev også til en vis grad reguleret af viderne, dvs. landsbyvedtægter, som man fra begyndelsen af 1500-tallet begyndte at skrive ned. Det er dog primært i de skovrige østlige dele af Slesvig, at bestemmelser om adgang og

På baggrund af omfattende kildestudier kunne Friedrich Mager i 1930 dokumentere de omfattende skovrydninger siden højmiddelalderen og ikke mindst rovdriften på skovene, som han bl.a. tilskrev det 'agrarkommunistiske system'. Resultaterne blev bl.a. sammenfattet i dette kort, hvor der med rødt er angivet skov- og rydningsnavne, afgifter i form af træ og andre former for skriftlige spor efter skove på geesten.

brug af skovene indgik i viderne, særligt i Haderslev, Nordborg, Sønderborg og Flensborg amter samt landskabet Bredstedt. Bestemmelserne varierer meget, men som de enslydende forbud i viderne fra bl.a. Egen, Havnbjerg, Holm, Lunden og Pøl sogne i 1686 mod at stjæle træ også fortæller, var det helt overvejende en ejendomsretslig beskyttelse af hertugens rettigheder til skoven uden forstlige perspektiver.

Det var også udgangspunktet i hovedparten af afgørelserne i de Hansborgske domme 1545-1578 om uretmæssig skovhugst og fældning af træer, som foruden de mere personlige trætter fortæller om stigende opmærksomhed på skovens betydning for såvel landboerne som statsmagten. Det fik i maj 1567 vidtrækkende konsekvenser for Simon Nielsen, der oprindeligt var blevet frifundet af nævningene for skovhugst. Selv om han kunne påvise, at han i 40 år havde besiddet jorden, og hans far havde indhegnet skoven, blev han alligevel dømt for ulovlig hugst, da hertug Hans den ældre havde indført et almindeligt forbud mod skovhugning uden amtmandens vidende og vilje i hele Haderslev amt.

For at beskytte skovene begyndte landsherrerne i 1500-tallet at ansætte skovfogeder til at føre opsyn med skovene, men efterhånden fik skovfogeden også egentligt forstarbejde. I 1540 blev Hans Dibbert således ansat som skovfoged i Neumünster og i 1560 ansatte hertug Adolf to skovfogeder i Hohn ved Rendsborg. Medvirkende til denne udvikling var også stridighederne om grænserne mellem de kongelige og hertugelige dele af skovene. På dette punkt var hertug Hans den ældre også aktiv for at sikre skovene mod ulovlig hugst. I Rinckenæs ansatte han i 1580 husmand Andreas Holdesen som skovfoged til at holde opsyn med skovene i Rinckenæs, Hokkerup, Boßmoes og Tørsbøl, mens husmand Hans Börnsen i Schullendamm nord for Rendsborg i 1604 blev udpeget til at holde opsyn med området mellem Hütten amt sydvest for Egernførde og Rendsborg amt. Det er dog nok tvivlsomt, hvor meget magt de to husmænd havde over for gårdmændene i de store områder, ligesom embedernes størrelser i sig selv umuliggjorde en effektiv kontrol. I modsætning til overførsteren og skovrideren blev der ikke stillet krav til skovfogedens forstmæssige viden, ligesom skovfogeden ikke er nævnt i 1680-forordningen. Hans stilling i forstvæsenet var tydeligvis af en mere underordnet art.

Blandt hertugdømmets mange embeder var også husfogeden, der oprindeligt havde til opgave at føre tilsyn med landsherrens slotte, men siden fik tillagt en bred vifte af opgaver. En af disse var tilsynet med fiskedamme og skove, indtil opgaverne fra slutningen af 1700-tallet blev overtaget af skovridere og skovfoge-

der. Han skulle på den ene side sørge for, at der blev foretaget de nødvendige indhegninger og plantninger, og på den anden side sikre, at skovene ikke blev forhugget. Han havde også ansvaret for udvisninger af svin på olden og stemple de svin, som blev sat ud. Rent administrativt førte han fortegnelser over, hvad der blev fældet, og anmeldte de skyldige i ulovlig hugst til amtmanden, som straffede forseelsen med bøde. Endvidere førte han skovregnskaberne. I bestillingen for husfoged Jürgen Düpow til Gottorp den 13. august 1616 hedder det således:

“Man bør især være forpligtet til at vise sig flittig med pasningen af bygningsværket og frembringelse af skovhugsten og passe på, at denne ikke bruges på utilbørlig måde, men ophugges til den nødvendige opvarmning af vort hus Gottorp og de nødvendige områder, og at der ellers ikke stjæles heraf eller hemmeligt fjernes noget”.

Husfogedens arbejde var dog ikke en forstforvaltning i nutidig forstand. Det handlede primært om det praktiske arbejde i forbindelse med skovproduktion og så det politimæssige tilsyn med skovene for at undgå tyveri, altså en beskyttelse af ejendomsretten til skovene. De fleste steder var husfogedens myndighedsområde sammenfaldende med amtsgrænsen, hvilket ikke var nogen tilfældighed. Forvaltningsarbejdet blev udført af amtstuen, mens den lokale ledelse for skovene hørte under amtmanden sammen med jægermesteren. Den sidste tog sig ikke af skovdriften, men af vildtplejen og vedligeholdelsen af vildtbanerne. Den første jægermester i Kongeriget kendes fra 1551, men i

Helt op i 1700-tallet blev der bygget bulhuse i de skovrige egne mellem Haderslev og Kolding. Her er det bulladen ved Tyrstrup præstegård, opført kort efter 1658.

hertugdømmerne skal man frem til 1584, hvor Joachim Daldorff blev jægermester ved det gottorpske hof. Det var tydeligvis endnu jagten, der i slutningen af 1500-tallet havde landsherrens og adelens interesse.

Med disse svage tiltag over for den ulovlige hugst og manglende forstmæssig styring af skovene kan det ikke undre, at skovrydningerne accelererede op gennem 1500-tallet og fik yderligere næring af krigen i 1600-tallet, hvilket gjorde træ til en stærkt efterspurgt vare og et yndet mål for fattige, der ikke havde anden udvej end at stjæle træ. Det sidste søgte man at forhindre med 'afskrækkende' straffe for tyveri af træ, hvor Fehmarn Landrecht fra 1558 gik mest radikalt til værks ved at fastsætte dødsstraf for

tyveri af træ. Det var måske til at overse i forhold til den mere systematiske rovhugst, når hertugen selv forgreb sig på skovene, som det var tilfældet med hertug Hans den yngres totale indhugst på Kegnæs i 1615, ligesom de øvrige skove på Als led af den initiativrige hertugs iver for at gøre skovene til en indbringende forretning.

Udviklingen i Sønderjylland var ikke noget særsyn. Overalt i Europa klages der i 15- og 1700-årene over skovenes tilbagegang og mangel på tømmer og brændsel. Det skorter da heller ikke på advarsler og forsøg på at vende udviklingen. Et af de mere kuriøse forsøg var hertug August og hertug Ernst Günthers forordninger i henholdsvis 1636 og 1696 om, at

unge par skulle plante et vist antal bøge- og egetræer inden vielsen. I 1737 blev denne løsning på problemerne med den udprægede mangel på træ gentaget, uden der er påvist nævneværdig effekt bortset fra brudgomsegene som stadig kan ses i bl.a. Nørreskoven på Als, og frem til kommunalreformen 1970, hvor de kan ses i kommunevåbenet for Ulkebøl kommune. Større og mere varig effekt havde det nok, at bønderne i senmiddelalderen begyndte at erstatte trækrævende bulhuse med jordgravede stolper med bindingsværkshuse rejst på syldsten. Kun i de skovrige egne mellem Kolding og Aabenraa, hvor bønderne havde ejendomsretten til de såkaldte bondeskove, fortsatte man med at opføre bulhuse til langt op i 1700-tallet.

For at undgå en truende økologisk og økonomisk trussel begyndte de første tiltag til at regulere driften af skovene at se dagens lys i løbet af 1600-tallet. I Stapelholm var man med konstitutionen fra 1623 først ude med en egentlig forordning for forstværset, hvor det bl.a. hedder: "Ved skovhugsten findes der et meget stort misbrug, idet vore undersåtter ikke kun overflødig og på uret vis ophugger og raserer deres bundtræ, men derudover ikke skåner vores skovhugst..."

Den tidligste statslige regulering

Den første statslige regulering kom dog først med skovforordningen 1. september 1671 for de kongerigske dele af hertugdømmerne, som i overvejende grad var en overførelse af bestemmelserne fra den et år ældre kongerigske forstlov, som indeholdt en række bestemmelser om bl.a. lovlig og ulovlig træhugst, oldendrift, pleje

og hegning af skoven samt dens administration, der primært gjaldt de kongelige skove. I modsætning til sit kongerigske forbillede omfattede 1671-forordningen dog også bestemmelser vedrørende jagtvæsenet. Dette gjaldt også den nye skovforordning fra 1. september 1680, der som sit kongerigske forlæg og senere lovgivning i indledningen taler i dystre vendinger om den manglende interesse for genplantning og skovrejsning. Først med skov- og jagtforordningen fra 24. april 1737 slap den slesvigske og holstenske lovgivning sine bindinger til den kongerigske forstlovgivning.

På enkelte områder bragte 1680-loven også nyt i forhold til de eksisterende forhold i hertugdømmerne. Dette gjaldt skovriderne, der for første gang nævnes i lovgivningen. Skovriderne var dog ikke ukendte på dette tidspunkt, men kendes allerede fra 1653, hvor jæger Kielas blev forflyttet til Segeberg som skovrider. Der er dog næppe tvivl om, at skovrideren på dette tidspunkt har været en velkendt person i forstadministrationen. Stillingen var oprindeligt et jagtembede, men efterhånden fik det forstlige arbejde en stadig større betydning for skovrideren. I de hertugelige dele af hertugdømmerne indebar stillingen som jagtembede tilsyn over et større område, mens skovrideren som forstmand kun forvaltede stillingen som skovfoged. I jagtsammenhænge stod skovrideren efter 1680-forordningen lige under jægermesteren, mens han i forstmæssig sammenhæng stod under amtmanden.

Foruden skovrideren introducerede 1680-forordningen overførsteren (Oberförster) som den første fagperson, der

skulle drive skovene sammen med jægermesteren, men uden jagtmæssige opgaver, som blev varetaget af jægermesteren. Han skulle sammen med husfogeden sørge for beplantningen og sikre skovvæksten mod vildtet. I den sidste ende af træernes levetid skulle han sammen med husfogeden deltage i udvisning af træ til fældning i overværelse af skovrideren og forsyne træet med en krone og årstal for fældningen. Endvidere havde overførsteren en række regnskabsmæssige opgaver i forbindelse med bl.a. taksering og salg af træet. Ved siden af disse opgaver skulle overførsteren bl.a. vurdere hvor mange svin der kunne sættes på olden. I hovedparten af disse opgaver arbejdede overførsteren sammen med husfogeden under amtmandens ledelse. Fra

1802 fik de to overførstere i hertugdømmerne titlen 'Forstmester'.

Selv om 1737-forordningen indeholdt 66 paragraffer mod 1680-forordningens 35 bestemmelser, så rummede den ikke væsentligt forstmæssigt nyt, idet hovedparten af de nye paragraffer beskæftigede sig med jagtforhold. Til gengæld indeholdt forordningen skærpede straffe for ulovlig hugst som svar på de evindelige beklagelser over skovens tilstand og tyveri af træ, men stadig uden en effektiv håndhævelse af bestemmelserne. Med forordningen i 1737 havde der også udkrystalliseret sig en egentlig forstorganisation i hertugdømmerne under rentekammeret i København.

I 1741 bestod hertugdømmerne af fire overførsterembeder:

Et af skovens huse, skovridergården i Lindet Skov, der er opført (eller ombygget?) sidst i 1785 til 'Gehegereiteren' (skovrideren) umiddelbart efter den store skovforordning året forinden.

Foto: Peter Ilsoe.

1. *overførsterembede*: De kongelige dele af Haderslev, Sønderborg og Nordborg amter.

2. *overførsterembede*: Flensborg amt, Slesvig domkapitel, de kongelige dele af Rendsborg, Segeberg, Steinburg, og landskabet Süderdithmarschen.

3. *overførsterembede*: De øvrige slesvigske amter, de tidligere gottorpske dele af Tønder, Løgumkloster, Aabenraa, Gottorp, Mohrkirch, Schwabstedt og Hütten amter.

4. *overførsterembede*: Herskabet Pinneberg og grevskabet Rantzau.

Ved en nyordning i 1778 blev denne opdeling efter kongerigske og hertugelige dele ændret, så hertugdømmerne herefter bestod af tre jægermesterdistrikter, hvoraf to var slesvigske. Den første bestod af Haderslev, Aabenraa, Nordborg, Sønderborg og Tønder, mens den anden bestod af Gottorp, Hütten, Husum, Flensborg og Landskabet Fehmarn. At staten nu for alvor tog forstvæsenet alvorligt blev understreget i 1779, da der blev oprettet et egentligt forstkontor som femte afdeling under rentekammeret i København, ledet af en overjægermester. Dog var forstvæsenet i Holsten indtil 1808 henlagt til rentekammeret i Rendsborg, hvorefter det blev flyttet til København.

Skov- og jagtforordning 1784

Med 1778-ordningen var der skabt en spirende forstforvaltning uafhængig af jagtvæsenet. Denne udvikling blev for alvor styrket med skov- og jagtforordningen af 30. april 1781, en sag på 179 paragraffer, der krævede et alfabetisk register til det daglige arbejde, og nu gik reformtrangen for alvor stærkt. Allerede den 2. juli 1784 blev

forordningen erstattet af den almindelige nye forst- og jagtforordning for amterne, landskaberne og købstæderne. Karakteristisk for hertugdømmerne blev de adelige og gejstlige distrikter ikke underlagt lovgivningen. Sammen med forordningen fulgte også udførlige instrukser for jagtmeistrene, overførsterne, husfogeder i forstsager, skovridere og husfogeder samt for de skovridere og husfogeder, der fungerede som jagtbetjente. Med forordningen fulgte i § 31-36 også et forbud mod rydning af de såkaldte bondeskove, som var ejede af bønderne. Erfaringerne viste, at bønderne var yderst hårde ved skovene, der sjældent blev drevet forstmæssigt. Det var ikke så meget hugst af træerne som brugen af skovene til græsning, af kreaturerne, en udvikling der har fået god næring af Sønderjyllands status som transitland for den nørrejyske eksport af okse, stude og heste til markederne i bl.a. Husum, Altona og Hamborg. Det kunne gå hårdt til. I 1705 skriver overjægermester Voß således, at bønderne i Strukstrup og Slis herreder flere steder havde 'ruineret' deres skove.

Med 1784-forordningen og patentet af 15. juni 1785 om forstmæssigt opsyn med bønderskovene blev disse skove underlagt et opsyn af skovriderne. Og med statsmagtens aldrig svigtende respekt over for godserne, var de privatskove, der tilhørte eller tidligere havde tilhørt godserne, undtaget fra tilsynet. Opsynet blev dog aldrig så effektivt, at bondeskovene blev drevet efter forstmæssige principper. De blev forhugget, overpløjet eller, som det var tilfældet på de dårlige jorde, helt ødelagt, når hensynet til landbruget eller gårdens økonomi

i øvrigt krævede det. Patentet fik i øvrigt en meget lang levetid i Slesvig-Holsten og blev først ophævet i 1950.

1784 blev, med ændringer undervejs, grundlaget for forstsvæsenet frem til 1864. Til gengæld undergik forstorganisationen i første halvdel af 1800-tallet væsentlige forandringer og som i dag også centraliseringer. Med en resolution af 2. januar 1812 blev antallet af jægermesterembeder således reduceret fra fem til tre, hver opdelt i 2-3 overførsterembeder.

1. Det slesvigske jægermesterdistrikt

1. *overførster*: Haderslev med Tørning len og Løgumkloster amter med tre skovridere og ni skovfogeder.

2. *overførster*: Aabenraa, Sønderborg, Nordborg, Flensborg og Glücksborg amter med seks skovridere og ti skovfogeder.

2. Det slesvig-holstenske jægermesterdistrikt

1. *overførster*: Gottorp, Hütten, Husum og Schwabstedt amter samt

landskaberne Ejdersted, Bredsted og Stapelholm med syv skovridere og elleve skovfogeder.

2. *overførster*: Kiel, Kronshagen, Bordesholm, Neumünster, Rendsborg og landskaberne Norder- og Süderdithmarschen med seks skovridere og elleve skovfogeder.

3. Det holstenske jægermesterdistrikt

1. *overførster*: Herskabet Pinneberg, grevskabet Rantzau og Steinburg amt med tre skovridere og fire skovfogeder.

2. *overførster*: Trittau, Tremsbüttel med Rethwisch og Reinbek med to skovridere og seks skovfogeder.

3. *overførster*: Plön, Ahrensböök, Rein-feld, Traventhal, Segeberg og Cismar amter med syv skovridere og ti skovfogeder.

Blot 23 år senere undergik forstsvæsenet på ny en omstrukturering med resolutionen af 13. september 1834 og patentet af 20. marts 1835, hvorefter forstsvæsenet blev opdelt i henholds-

Sønderjylland indgik som en afgørende del af kreatur-eksporten fra de store studeproducerende områder i Nørrejylland til de økonomiske magtcentre i Nederlandene. For mange gårdmænd var græsning af bl.a. stude i skovene derfor langt vigtigere end de forstmæssige hensyn. Her er det en markedsscene fra Antwerpen sidst i 1500-tallet. Gengivet efter Fernand Braudel: 'Civilization and Capitalism 15th-18th. Century'.

vis et slesvigsk og et holstensk forst- og jagtamt. Og nu gik det hurtigt. I 1845 var hertugdømmerne Slesvig og Holsten opdelt i henholdsvis tre og fire såkaldte 'Inspektioner', hver under ledelse af en overfører. For Sønderjyllands vedkommende drejede det sig om Haderslev, Flensborg og Gottorp inspektioner. Den administrative opdeling mellem de to hertugdømmer fik ikke overraskende en kort levetid. Knap var oprøret brudt ud i foråret 1848, før en forordning om en ny organisation for forstvæsenet i de to hertugdømmer blev udstedt den 17. marts 1848. Med forordningen fik de to hertugdømmer en 'Oberlandforstmeister', der skulle have det øverste tilsyn med skove og moser, såvel offentlige som private. Dette skulle bl.a. ske ved en fuldstændig besigtigelse af skove og moser i hertugdømmerne mindst hvert andet år samt opsyn med og lister over samtlige forstmedarbejdere. Han skulle opstille kultur- og driftsplaner efter indstilling fra de underordnede forstmedarbejdere. Det var også ham, der havde det overordnede ansvar for hele forstvæsenet og stod for forstvæsenet via de underordnede medarbejdere. Og så ophævede forordningen med et slag amternes medansvar for driften af skovene. Længere nede i hierarkiet blev overførerembedet afskaffet, mens skovrideren fik titel af førster og samtidig mere frihed i sit arbejde med ophævelsen af bindingen til amtsadministrationen. Førsteren kunne nu selv lægge forstplaner under hensyn til de lokale forhold, sørge for udvisning af træ og stå for driftsregnskabet alene under ansvar over for Oberlandforstmeister.

Tidspunktet for udstedelsen af for-

ordningen gør det nærliggende at se den i lyset af de politiske begivenheder. Baggrunden for udstedelsen af forordningen er endnu uafklaret, men det forekommer umiddelbart tvivlsomt, at man i løbet af så kort tid har ændret så grundlæggende på forstvæsenets organisering som følge af nogle endnu uafklarede politiske begivenheder, som det er blevet antydet i den tyske litteratur. Snarere er der grund til at se forordningen som et ønske om at styrke den forstmæssige drift af skovene. I 1870 udgjorde de sønderjyske skove 27.790 ha svarende til 3% af det tidligere hertugdømmes samlede areal. Sandheden var nok snarere den, at 1784-forordningen ikke havde formået at bremse effektivt op for afskovningen af Sønderjylland. En væsentlig del af forklaringen var formentlig de mange instanser, der var involveret i driften og tilsynet med skoven, selv om forstvæsenet siden 1784 formelt havde været ledet af en overjægermester i København. Ikke mindst amtmandens og amtsadministrationens medansvar på det lokale niveau har meget let kunne, åbne op for, at andre ikke forstlige interesser har spillet ind på driften. Hvis dette var tilfældet, så havde man i 1848 fået en enstrenget organisation med en langt klarere ansvars- og arbejdsfordeling og ikke mindst mere effektive instrumenter til at drive og føre tilsyn med hertugdømmernes skove. I den forstand fik man et styrket forstvæsen, der fungerede stort set uændret, indtil nederlaget i 1864 ændrede rammerne for det sønderjyske forstvæsen. ■

Foto: Peter Ilisøe.

Jorddige rejst efter 1785, efter 'indfredningen' af de kongelige skove. Oven på diget var oprindeligt et risgærde, der skulle holde græssende husdyr ude af skoven. Diget ligger langs 'Skelvej', der var skel mellem den kongelige Lindet Skov og det privatejede 'egeskrøb' tilhørende Hønningbønderne. Den dag i dag er diget skel mellem Haderslev og Tønder kommuner.

Litteratur

Bojesen, Christian Bo: 'Skovene omkring Sønderborg', i: Sønderjyske Årbøger 2005, side 133-162.

Fink, Troels og Peter Kr. Iversen (red.): 'De Hansborgske Domme 1545-1578' bind. I-III, København 1994.

Gregersen, H.V.: 'Det skæve Sønderjylland - HVORFOR', Aabenraa 1990.

Hase, Walter: 'Beitrag zur Geschichte der Forstverwaltung in Schleswig-Holstein', Kiel 1981.

Hof- og Statskalenderen 1779, 1782, 1812, 1836, 1840, 1841, 1845 og 1863.

Mager, Friedrich: 'Entwicklungsgeschichte der Kulturlandschaft des Herzogthums Schleswig in historischer Zeit' bind I-II, Breslau/Kiel 1930/1937.

Rasmussen, Carsten P.: 'Skovrejsning i Sønderjylland', Aabenraa 1994.

Madsen, Lennart S. og Orla Madsen (red.): 'Det Sønderjyske Landbrugs Historie bind I. Sten- og bronzealder', Haderslev 2000.

Madsen, Lennart S. og Orla Madsen (red.): 'Det Sønderjyske Landbrugs Historie bind II. Jernalder, vikingetid og middelalder', Haderslev 2003.

Rheinheimer, Martin: 'Die Dorfordnungen des Herzogthums Schleswig' bind I-II, Stuttgart 1999.

Schlaber, Gerret Liebing: 'Hertugdømmet Slesvigs forvaltning' bind I-II, Flensborg 2007.

Aaby, Bent: 'Mennesket og naturen på Abkæregnen gennem 6000 år - resultater af et forskningsprojekt', i: Sønderjysk Månedsskrift 1986, side 277-290.

Kilder

'Holz-Ordnung zu unsern Herzogthümern Schleswig-Holstein', 1. september 1680.

'Holz- und Jagd- Verordnung für die Herzogthümer Schleswig und Holstein, imgleichen die Herrschaft Pinneberg und Graffschaft Rantzau', 24. april 1737.

'Allgemeine Holz- und Jagd-Verordnung, für die Städte, Amter und Landschaften in den Herzogthümern Schleswig und Holstein', 30. april 1781.

'Allgemeine neue Forst- und Jagdverordnung, mit beigefügten Instruction für die Ober- und Unterforst- und Jagdbediente', 2. juli 1784.

'Eine neue Organisation des Forstwesens in den Herzogthümern Schleswig-Holstein', 17. august 1848.

Skovhistoriske spor i de sønderjyske skove

Af Peter Ilsøe

Skovrider Peter Ilsøe fortæller om de mange kulturspor, som de sønderjyske skove rummer. Artiklen bygger på et foredrag på Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Tønder i foråret 2007.

SKOVE GEMMER PÅ HISTORIE. Kultursporene i vore skove er mange og velbevarede. Ikke alene fordi administratorerne gennem tiderne måske har haft en god forståelse for at værne om fortidsminder og kulturhistoriske spor, men nok især fordi økonomien i skovdrift sjældent har gjort det oplagt at fjerne gravhøje, jorddiger, gamle sten og lignende. De lå simpelthen ikke i vejen. Og det er ikke kun gravhøje, der er flere af i

skovene. Sporene efter århundreders skovdrift kan man se overalt, hvis man ved, hvad man skal se efter.

Skovhistorien kort

Gennem de første årtusinder af menneskenes tilstedeværelse i Danmark kunne man karakterisere brugen af skovene som 'flersidig udnyttelse'. Skovene gav træ, brændsel, vildtkød, bær og anden føde samt græsningsmuligheder for husdyr. Og udnyttelsen var ikke større, end at skoven sta-

Vildtbanepæl der markerer grænsen for den kongelige ejendom. Pælen står ved den nordlige indkørsel til Lindet Skov.

Foto: Peter Ilsøe.

Højrup sogns brudgoms-koppel i Lindet Skov. Jorddiget markerer afgrænsningen af plantningen og egene er de oprindelige, plantet i 1740'erne.

dig kunne forynge sig selv. Op igennem jernalderen udviklede brugen af skoven sig til en 'flersidig overudnyttelse' set fra skovens side. Store dyr blev udryddet og for megen hugst og især for meget græsning gjorde, at skovarealet faldt støt. Helt tilbage til 1500-tallet har man fra magthaverens side forsøgt at bremse skovarealets tilbagegang ved forskellig lovgivning. Både fordi det var et samfundsoekonomisk problem, at man kom til at mangle træ som råvare - og fordi jagten i de store skove typisk var et privilegium for kongemagt og adel, som man værnede strengt om. Vendepunktet skete omkring 1800, hvor skovarealet i Danmark var nede på ca. 4 % - og meget mindre i den vestlige del af hertugdømmerne. I kongeriget ved den meget konsekvente fredsskovsforordning fra 1805 og i hertugdømmerne ved skovforordningen fra 1784, der ikke var helt så vidtgående i sine bestemmelser. Når lov-

givningen nu havde effekt, var det nok ikke alene fordi centralmagten havde bedre virkemidler til at gennemføre den. Behovet for udnyttelse af skov og anden udmark var også mindsket gennem indførelse af alternative brændselskilder som stenkul og øget fodertilgang fra agermarkerne ved omlægning af driften og indførelsen af kløveren. Herefter blev driftsformålet for skoven ændret til en bæredygtig træproduktion alene - 'ensidig udnyttelse' så at sige. Helt ensidigt har det dog aldrig været. Jagtinteresserne, og dermed en forståelse for opretholdelsen af et alsidigt dyreliv, har altid haft en stor plads på især mange private godser, og man kunne allerede den gang se behovet for de mere immaterielle værdier i skoven. Ved en priskonkurrence om 'Danmarks brændselsvæsen' afsluttede landøkonomen Christian Olufsen i 1817 sin argumentation for skovdrift contra import af brænde og kul med følgende: "Hvorfor skal landet endelig være skønt? Kan en Studepranger spørge - Fordi alle Mennesker ikke ere Studeprangere"!!

Siden hen har de 'bløde værdier' fået en større og større plads, og i dag kan man vel igen omtale brugen af skoven som 'flersidig udnyttelse'. Alene formålet med driften af Skov- og Naturstyrelsen skove, der udgør ca. 25 % af det danske skovareal siger

det tydeligt: "Skov- og Naturstyrelsen skaber natur og oplevelser" - skovdriften er nu alene et middel til at skabe mere natur og flere og bedre oplevelser for befolkningen.

Hvad kan man se?

Brudgomskobler. Et af de mest spektakulære forsøg på at få vendt skovødelæggelserne var de såkaldte 'brudgomskobler'. Her forsøgte man elegant at kombinere skovdrift med andre og stærkere drifter. Efter en forordning fra 1735 skulle mænd for at gifte sig nemlig kunne fremvise en coppulationsattest. Og en sådan kunne man kun få, hvis den stedlige skovrider ville attestere, at man havde plantet 15 bøge eller 10 ege og fået dem til at overleve 3 år ("bragt dem frem til 3. blad"). Forordningen var trods det geniale koncept ikke nogen udpræget succes, men man kan stadig se gamle løvskove omkranset af

jordvolde, plantet midt i 1700-tallet. De mest velbevarede findes i Nørreskoven på Als og i Lindet Skov.

Jorddiger. Efter skovforordningen fra 1784 begyndte man at udskifte bøndernes græsningsrettigheder i skovene - og hegnede herefter skovene ind for at holde de græssende husdyr ude. Alle de gamle offentlige skove er derfor omgivet af jord- eller stendiger. Igennem skovene kan man også se talrige andre digesystemer, der f.eks. har skullet lede kvæget gennem skoven til andre græsningsarealer - såkaldte fægyder. Eller de mange små fåre- og kvægfolde man typisk kan se i skovene i hedeegnene. Små folde omkranset af volde, hvor man samlede kvæg og får om natten for at beskytte dem mod ulve - og vel også for at have et sted at malke dem og opsamle den vigtige gødning.

Sten. Efter træproduktion blev hovedsagen i skovene fra slutningen af

'Lovruphus', opført i 1922 efter tegning af Jep Fink til skovfogden i Lovrup Skov.

Foto: Peter Ilsoe.

Tysk 'afdelingssten' opsat i 1870'erne.

1700-tallet, begyndte man efter tyske traditioner at kortlægge og inddelte skovene. Princippet var, at man inddelte skoven i f.eks. 100 'afdelinger'. Ved kun at hugge alle træer i én afdeling hvert år sikrede man skoven mod overudnyttelse. For at markere de enkelte afdelinger blev alle hjørner markeret med sten. I Lindet Skov har vi både afdelingssten fra den første driftsplan i 1785, robuste fir-kantede stenpæle med pyramideformet top fra den preussiske stats drift efter 1864, og mere kedelige små danske cementpæle fra 1920'erne.

Huse. Beboelse til skovens funktionærer og skovarbejdere. Der er både meget gamle bebyggelser, som skovridergården i Lindet Skov, der har været på stedet fra længe før 1785, markante byggerier fra 1870'erne, som for eksempel de tidligere skovridergårde i Haderslev og Sønderborg

og en lang række smukke boliger opført i 1920'erne af 'Bedre Byggeskik'-arkitekten Jep Fink. Kig for eksempel på skovfogedstedet i Lovrup Skov eller i Sønderskoven på Als.

Skovene selv. Sammensætning af træarter og -aldre er ofte et tydeligt vidnesbyrd for den indviede omskovens historie. Som Draved Skov, der rummer partier, der har den samme sammensætning som i stenalderen (der er faktisk områder, hvor det eneste der er sket de sidste 4000 år er, at der indvandrede lidt bøgetræer for ca. 1500 år siden). Partier af gammel bøgeskov som i Lindet Skov eller egekrattene i Hønning Plantage, der er rester af en gammel bøge-, linde-, egeskov, der ved århundredes overgræsning er 'degenereret' til eg og bævreasp. Indtil den blev opkøbt af staten i 1880'erne og fik lov til at gro op til skov igen. Plantageanlæg fra århundredeskiftet som i Stensbæk eller nyplantede rekreative skove som ved Toftlund eller i Soldaterskoven.

Se selv meget mere derude - og hent inspiration til turen på Skov- og Naturstyrelsens hjemmeside:

www.skovognatur.dk ■

Gården der forsvandt

- et billede fra Solderup i 1920'erne

Af Thomas Petersen

Den 15. juli 1929 tegnede varm og fredfyldt i Solderup, men inden dagen var omme, var en af byens markante slægtsgårde brændt ned til grunden. Thomas Petersen har set tilbage på familie Petersens dramatiske liv i de første årtier af det tyvende århundrede.

JEG HAR SOM BARN eller stor knægt cyklet turen mange gange - enten alene eller sammen med mine forældre. Fra mit hjem i Tidsholm gik vejen over Hostrup til Søvang ved Øster-Højst, hvor min onkel Thomas og tante Magdalene boede på en stor gård. Og min fætter, der også hed Thomas. Fra Hostrup ved kirken kunne man vælge to veje - enten den asfalterede ud til landevejen mellem Tønder og Øster-Højst og den historiske herregård Solvig - i dag avlsgård under Schackenborg gods. Herfra gik vejen til højre mod Øster-Højst. Eller

man kunne i Hostrup tage den noget kortere, men også mere besværlige rute over Solderup. I hvert fald blev den mere besværlig efter byen, hvor vejen simpelthen endte i et hjulspor, og hvor man til sidst skulle over marken for at komme til Søvang. Men det er denne rute, der er interessant i denne sammenhæng. Straks vi kom ind i Solderup plejede min mor at pege mod højre for at fortælle, at der havde en gang ligget en gård, hvor min far var født i 1901, og hvor han var vokset op. Men der var ingen gård at se - kun nogle huse, der lignede alle mulige andre huse. Den var nem-

Solderupvej nr. 16, fotograferet ca. 1920. Gården brændte ned til grunden i 1929 og blev ikke genopbygget. Jorden, 170 hektar, solgt samme år til Statens Jordlovsudvalg.

Foto: Privat

lig brændt. Fantasien var dermed sluppet løs og kunne fostre alle mulige billeder.

I forbindelse med noget erindrings-skriveri kom jeg med Tønder Lokalhistoriske Arkivs venlige hjælp i besiddelse af noget materiale, der sammen med barndommens oplevelser og fantasibilleder kunne samle nogle mosaikker til et billede af, hvad der i realiteten var sket med min fars barndomshjem.

Mandag den 15. juli 1929 tegnede i det normalt stille Solderup - beliggende en kilometer nord for kirkebyen Hostrup - til at blive en ganske almindelig dag. Som den var almindelig i så mange andre landsbyer i Kongeriget. Markarbejdet var reduceret til høhøsten. Kornet manglede endnu nogle uger til at være høst-tjenligt. Sommersolen bagte ubarmhertigt fra en skyfri himmel. Heden fik den stillestående luft til at dirre. Folk og fæ vandede sig under den ulidelige varme. Nogle sov til middag, andre trodsede varmen og arbejdede ude i marken. Alle vandhuller var stort set udtørrede. Dagen tegnede til at blive ligesom så mange andre sommerdage. Inden dagen var omme, var landsbyens profil imidlertid ændret fundamentalt - en af dens store gamle og stråttækte gårde var i løbet af mindre end en halv time

brændt ned til grunden. Som sagt for aldrig igen at blive bygget op. Ejeren solgte jorden den 22. juli, det vil sige kun syv dage efter branden. Den blev solgt til Jordlovsudvalget, der udstykkede de 170 hektar - beliggende rundt om Solderup og på Solderup Mark - i en række husmandssteder. Mens selve brandtomten og marken rundt om på adressen Solderupvej 16 blev solgt til en Hans Jensen på Nørrekærvej 11. Efterfølgende blev der opført tre parcelhuse med adressen Solderupvej 17, 18 og 19.

Når jeg har fattet fornyet interesse for branden, skyldes det, at gården var en slægtsgård, og den i det herrens år 1929 var ejet af min farfar og nævnebros Thomas Petersen. Familien var tysksindet, havde altid været det og tilhørte således det tyske mindretal i Nordslesvig. Jeg har et maleri af gården, tydeligvis malet af en amatør-maler og efter branden - på basis af fotografier og hukommelse. Maleriet giver indtryk af en stor gård med et stort og stateligt stuehus. En sammenligning med samtidige fotografier afslører, at maleriet også er udtryk for en forskønnelse af virkeligheden den skæbnesvangre dag i 1929. Eftertiden måtte gerne få det bedst mulige indtryk, når den så maleriet hængte på væggen. Blandt andet er den foranlig-

Foto: Privat

Maleri af gården, lavet efter branden. Kunstner ukendt, men billedet er tydeligvis en forskønnelse af virkeligheden.

*Min farfar, Thomas Petersen (1865-1935).
Blev lidt sær på sine gamle dage og døde
med et "språk" på læben:
- "Herren være med dig og bevare
din indgang og udgang".*

gende have betydelig forskønnet, mens en hosliggende, uharmonisk og ret dominerende stald- eller ladebygning er formindsket og pyntet en del. På brandtidspunktet boede min farfar ikke selv på gården. Nogle år forinden var han sammen med sin kone nummer to flyttet til et hus i Markgade i Tønder. Men mere om det senere.

Hvorfor gården ikke var blevet genopført efter branden, var et spørgsmål, der som sagt i min barndom gav rig næring til fantasien. I lang tid var min viden om de faktiske forhold derfor meget begrænset. Min nye viden om, at jorden med brandtomt blev solgt kun en uge efter branden, vakte imidlertid min nysgerrighed til live igen. Der var basis for alskens gisninger. Der var trods alt tale om en slægtsgård, som familien Petersen havde købt helt tilbage i 1818, og hvis stuehus daterede sig fra 1786. Familien stammede fra Perbøl i Kliplev sogn, men var altså brudt op herfra i 1818. Min farfar var tredje generation på gården. Og gårdens ejere havde siden 1818 skiftet mellem at hedde Peter eller Thomas. Min farfar, der var født i 1865, havde 1891 giftet sig med Anna Petersen - min farmor og født 1868 i Bov. Deres førstefødte kom naturligvis helt efter slægtsbogen til at hedde Peter og var naturligvis den, der en gang skulle overtage gården. Men tilværelsen viste sig at blive hård ved familien. I løbet af fjorten år ramte katastrofen familien hele tre gange.

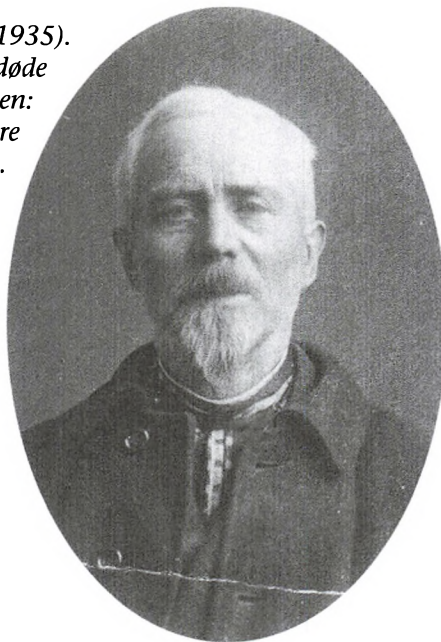

Foto: Privat

Katastrofen ramte første gang i 1904, hvor den da kun 36-årige mor Anna døde af datidens svøbe, tuberkulosen, og efterlod mand og fire børn. Hvoraf den mindste - min far Annas - kun var fire år gammel. Tre år senere kom manden med leen og tuberkulosen atter forbi - denne gang for at hente den 14-årige datter Pauline. Tilbage i familien var nu min farfar Thomas og tre mindreårige knægter, der på kun tre år havde mistet hele deres kvindelige univers - deres mor og storesøster. Og hvoraf den ældste, Peter, selvfølgelig var den naturlige arvtager til slægtsgården.

Men der kom en verdenskrig imellem. Peter faldt som indkaldt tysk soldat i 1916 ved Verdun i det nordlige Frankrig - i det strategisk ligegyldige, men det af alle kriges længste, bitreste og blodigste slag. Han døde sammen med millioner andre unge bondesoldater i Første Verdenskrigs skyttegravs-helvede. Min farbror Pe-

ter har ligesom sine våbenbrødre i skyttegravenes mudder næppe fattet, hvilket storpolitisk drama de kynisk blev brugt som kanonføde i. De vidste heller ikke noget om den kynisme, hvormed Der Kaiser havde sendt dem af sted. Som også de andre stormagters mere eller mindre enevældige herskere havde sendt deres bondesønner af sted. I flere tilfælde endog med befolkningens rigelige og begejstrede opbakning.

Flertallet af europæere i 1914 var fortsat bønder og bundet til en verden, hvis horisont stort set var bestemt af, hvad der kunne ses fra kirketårnet. De levede i en verden, hvor den nærmeste autoritet var præsten og eventuelt godsejeren, og hvor de vigtigste pejlemærker var familien og landsbyen. På russisk har man udtrykket 'mir', der både kan betyde landsbyfællesskab, fred og verden. Denne treenighed bestemte rammerne for bondens liv, hans verdensbillede og tankeverden. Tyskerne kalder slaget om Verdun for 'Die Blutmühle' (= blodkværnen). En engelsk historiker har regnet ud, at i de ti måneder, slaget om Verdun varede, døde der en soldat i minuttet - dag og nat. Og i et af minutterne ramte krigsskæbnen altså min farbror. I Solderup var der ikke en gang et kirketårn, der kunne afstikke horisonten. Det har været ikke mindre end en katastrofe, at en families førstefødte søn døde. Tilbage var nu sønnerne Thomas og Annas - den sidste skulle blive min far. I de vanskelige pubertetsår havde de mistet deres elskede og beundrede storebror.

Min farfar giftede sig ret hurtigt efter min farmors tidlige død i 1904. I det nye ægteskab kom der tre børn - to drenge, Pauli og Peter samt pigen Dora. Hans nye kone, Petrine (født

Jakobsen), der var startet som husbestyrerinde, stammede fra Brørup.

At der var tale om en slægtsgård og det faktum, at stuehuset var en smuk gammel bygning, måtte entydigt tale for en genopbygning efter branden i 1929. Lå der familiestridigheder mellem de to kuld børn bag det hurtige salg af tomt og jord? Var det i sidste ende katastrofen fra 1916, der havde skabt kludder i arvefølgen og derfor grundlag for stridigheder. Jeg ved, at min far og hans helbror Thomas en kort overgang efter deres fars og stedmors flytning til Tønder i midten af 20'erne i fællesskab havde forpagtet gården, men at forpagtningen pludselig kom til ophør. På brandtidspunktet havde deres halvbror, Pauli, overtaget - ikke forpagtningen, men kun forvaltningen af gården. Mens de to tidligere forpagtere - min far Annas og den få år ældre bror Thomas - var flyttet til gården Bjerremark i Ubjerg sydøst for Tønder.

Min farfar døde i 1935 i Tønder, 70 år gammel. Han skal efter sigende være udåndet med et skriftsted på læben: - Herren være med dig og bevare din indgang og udgang. Han har efter alt at dømme været det, som vi i dag ville kalde bibelfundamentalist - det vil sige en, der tog biblens ord bogstaveligt. Dertil var han mildest talt lidt sær. Det bekræftes af mange antydninger, som jeg hørte i min barndom - måske mest tydeligt udtalt af min mor. Men hun, der kom ind i familien omkring 1933, har kun kendt sin svigerfar i hans sidste år. En lærer Jensen, som jeg ikke har kunnet stedfæste, men som har været en, der tilsyneladende har kendt familien ganske godt, har i hvert fald nedfældet følgende karakteristik af min farfar:

“Mange pudsige ting kunne fortælles om hans håndfaste bibelbrug, sære ting om hans noget uberegnelige væsen, men på det sidste, de sidste år var han stille, og hans håndgribelige tro fornægtede sig ikke, han døde så at sige med et ‘sprog’ (= bibelsted) på tungen”.

Bibelautoriteten hos min farfar kan jeg, sammenholdt med antydninger fra mine forældre, genkende. Den prægede hele familiens handel ogandel - som for eksempel også familiens meget bevidste valg af gode bibelske navne: Thomas, Annas, Peter, Pauli (af Paulus) samt Pauline. Endog valg af ægtefælle faldt - tilfældigt eller ikke - på bibelske navne: Anna og Petrine. Min mor, der hed Helene Marie faldt delvist udenfor, mens min tante Magdalene i Søvang helt levede op til traditionen.

Det var nabogårdens ejer, Hans Wulf, der opdagede branden hin mandag den 15. juli 1929. Klokkeren gik han efter middagsstunden ud i gården for at spænde for. Her opdagede han, at der stod flammer ud fra Petersens gård i den fløj, hvor der to dage tidligere var kørt 12 læs kløvehø og et læs enghø ind. Wulf slog straks alarm, men inden det lokale frivillige brandværn - for slet ikke at tale om dem fra Jejsing og Tønder - nåede frem, var gården stort set brændt ned. Fra Tønder nåede lastbi-

len med 14 mand først frem ved totiden, men som sagt blot for at finde en rygende brandtomt. Avisreportagen fra branden taler om, at det hele kun tog et kvarters tid. Vindretningen fra nordvest bar heldigvis ild og røg bort fra landsbyens centrum, men krigsinvalid Andreas Christensens stråttækte husmandssted, 150 meter borte, blev antændt og brændte ligeledes ned til grunden. Brandårsagen blev aldrig endelig fastslået. Kortslutning var udelukket, fordi der ikke var indlagt elektricitet. Selv antændelse i nyligt indkørt - det vil i dette tilfælde sige tre dage gammel - kløver skulle være umulig. Men der skulle ifølge avisreportagen også have været indkørt noget enghø.

Det var ikke meget, der blev reddet ud fra gården. Kun dynerne til et par senge samt gårdens værdipapirer, sparekassebøger og brandpolice. Anbragt i en såkaldt vertikov, et mindre og tilsyneladende i datiden populært chatol-lignende møbel med skuffer

Familiebillede ca. 1895. Til venstre siddende min oldefar, Peter. Chr. Petersen (1819-99), sammen med min farfar, Thomas (1865-1935) og min farmor Anna (1868-1904) sammen med deres to førstefødte børn, Pauline og Peter.

Foto: Privat

og et skab nedenunder. Det blev redet ud i sikkerhed. Gårdens husdyrbesætning på 80 køer og kalve samt seks heste var på græs. Mens et halvt hundrede svin og en del fjerkræ befandt sig i en staldbygning - et stykke fra gården. Også de undgik derved at blive flammernes bytte. Angiveligt omkom kun en hund, der ikke slap hurtigt nok ud. Forvalteren, Pauli Petersen - min halvfarbror - befandt sig i engen for at slå det sidste hø. Derfra så han ild og røg stige til vejrs, og han nåede knap hjem, før det var for sent. Karlene på gården sov middagssøvn, men slap ud i tide.

Min farfars anden kone overlevede min farfar i adskillige år. Jeg, der er født i 1938, husker hende som en ret utilnærmelig mørk ældre skikkelse, der altid sad plantet i en stol henne ved vinduet i det hus i Tønder, hvortil hun som sagt var flyttet sammen med sin mand i midten af 1920'erne. Men mit indtryk kan være farvet af omstændighederne. Besøgene fandt sted sammen med min mor, når hun en sjælden gang besøgte sin sted-svigermor - helt sikkert som følge af pligtfølelse. Min far besøgte - så vidt jeg ved - aldrig sin stedmor. Hvorfor? Jeg kan ikke vide det med sikkerhed. Min viden bygger på, hvad jeg gennem barndomsårene opsnappede i brudstykker - men kun fra den ene part i sagen. På den anden side er børn nok generelt gode til at lytte sig frem til en misstemning og stykke et billede sammen. Små ører kan også høre. Stedmoderen havde - især efter, at der kom børn i det nye forhold - angiveligt groft forskelsbehandlet de to moderløse drenge. Et forhold, de aldrig glemte eller tilgav. Altså den gamle og evigt gyldige historie om

den onde stedmoder og de moderløse børn.

Desuden følte de sig senere snydt i pengesager. I første omgang, da forsikringssummen blev udbetalt og jorden solgt til Jordlovsudvalget. I anden omgang, da deres far døde og senere, da stedmoderen døde. I hvert fald var der mellem de to kuld børn en dårlig stemning og i hvert fald aldrig nære broderfølelser. Familierne kom sammen, men kun til større familiefester - af pligt og aldrig kærligt. Derimod var der mellem min far og hans helbror Thomas et nært og kærligt forhold. Ikke, fordi de krammede hinanden i tide og utide - det gjorde man bare ikke den gang - men det nære og naturlige broderbånd lå så at sige i luften. Man hjalp hinanden som den naturligste ting, når det var nødvendigt. Fælles tab af mor og storesøster i en meget ung alder og tab af en storebror i de følsomme teenageår havde smeltet dem sammen i et tæt skæbneforhold. Dertil kom så det dårlige forhold til den nye mor og de senere økonomiske trakasserier.

Under alle omstændigheder ændrede branden den sommerdag i 1929 for altid Solderups udseende. En af landsbyens store og markante gårde var forsvundet - for ret hurtigt at blive erstattet af husmandsbrug og huse. Gårdens indehaver, familien Petersens liv havde været dramatisk - sygdom, død og krig havde skabt ravage i såvel familiens slægtstraditioner som i dens efterfølgende struktur og naturlige udvikling. ■

Kilder

Lokalhistorisk arkiv i Tønder.

Vestkysten den 16. juli 1929.

Vestlesvigs Tidende den 16. juli 1929.

Set og sket i Grænselandet

Grænselandskronik

Af H.E. Sørensen

Hvor meget er man villig til at betale for politisk ro på sygehusområdet? Et nyt megasygehus og en udskudt motorvej er blandt emnerne i H.E. Sørensens grænselandskronik.

DA STATEN TILSYNELADENDE ikke var interesseret i at bygge en motorvej mellem Sønderborg og nord-syd-motorvejen, vedtog Sønderjyllands Amt i 2001 selv at gøre det. Det vakte både begejstring og modstand. Linjeføringen var genstand for megen diskussion, bl.a. på grund af naturbeskyttelse, herunder sjældne fugle, dyr og planter. Til sidst enedes man om en linje fra Sønderborg til Kliplev.

Samtidig med de forberedende arbejder sparede amtet op til projektet, og da staten i forbindelse med kommunalreformen alligevel overtog opgaven, overrakte amtsborgmester Carl Holst de opsparede midler, 234 mio. kr., til trafikminister Flemming Hansen få dage før amtets nedlæggelse. Det blev samtidig lovet, at vejen skulle kunne tages i brug i 2012.

Men i februar viste den ny finanslov, at regeringen havde brudt denne aftale og udskudt færdiggørelsen med to år. Det vakte forbløffelse og harme både hos erhvervslivet og i politiske kredse. De to store virksomheder Danfoss og Linak på Als mente, der måtte være tale om en fejl. Både det socialdemokratiske folketingsmedlem Benny Engelbrecht fra Sønderborg og venstremanden Peter Christensen fra Aabenraa udbad sig en forklaring fra transportminister Carina Christensen. Herfra forlød det, at grunden dels skulle søges i usikkerhed om de skattemæssige forhold, dels, at der generelt skulle spares på anlægsudgifterne (JV, 13/2).

Regeringen har af sparehensyn udskudt færdiggørelsen af motorvejen til Sønderborg til 2014 mod den oprindelig planlagte færdiggørelse 2012. Det giver arkæologerne lidt længere tid til deres arbejde med undersøgelse af motorvejsstrækningen. Her ses et luftbillede af arkæologiske søgegrøfter på tværs af motorvejstraceet set fra luften.

Foto: Esben Mauritsen, Museum Sønderjylland - Arkæologi Haderslev.

Spild af penge!

For at skabe en smule ro på bagsmækken indgik Venstre og Socialdemokratiet i Regionsrådet kort før jul det 'historiske kompromis' om de sønderjyske sygehuse, som indebar, at akuthospitalet hverken skulle ligge i Aabenraa eller Sønderborg, men midt imellem. Alle var glade - så længe, der varede.

For hvor skulle det nu ligge? I Adsbøl, Kværs eller Kliplev? Eller måske Ragebøl eller Ensted? Hvad man i sin iver efter et spiseligt kompromis helt syntes at have overset, var, at et sygehus af den størrelse kræver et personale på 2-3000 personer. Det vil derfor alene af trafikale grunde være en fordel at lægge et sygehus i eller ved en større by. Ellers vil det betyde en betydelig biltrafik (med tilhørende forurening) til og fra sygehuset på alle tider af døgnet, med mindre man indsatte busser i pendulfart, eller sygehuset blev lagt i et jernbaneknudepunkt. I så fald kunne kun Tinglev komme på tale. Og det har da endnu ikke - så vidt jeg erindrer - været nævnt.

Endelig er det nok heller ikke uden betydning, at det er lettere at tiltrække et kvalificeret og veluddannet personale, hvis der kan 'lokkes' med en bred vifte af kulturelle tilbud af høj kvalitet inden for en overskuelig rækkevidde. Med al respekt, her kan hverken Kværs eller Kliplev være med.

Og hvad ville det koste? Havde man råd til et nybyggeri? Det var der ingen, der snakkede om.

Indtil venstremanden Preben Rudiengaard (valgt i Region Syddanmark), der både er læge og formand for Folketingets sundhedsudvalg, den

17. februar tog bladet fra munden. Og det på en befriende klar og bramfri måde: "Det er fuldstændig hen i hampen at investere i at bygge et nyt sygehus, når man har Aabenraa Sygehus, der kunne udbygges til optimalt sygehus, Sønderborg måske også". Uden at ville gå ind i den "lokalpatriotiske kamp mellem de to byer", fandt han det "ikke rimeligt at bruge skattekroner på den måde", ... "bare fordi regionspolitikkerne ikke kan blive enige" (JV, 17/3).

JydskeVestkystens kommentar var lige så klar som Rudiensaards udtalelser: "Manden har jo ubetinget ret", skrev redaktør Poul-Erik Thomsen i lederen 20/3.

Uofficielt blev det anslået, at en renovering og udbygning i enten Aabenraa eller Sønderborg ville koste omkring to milliarder kroner, mens et helt ny sygehus beregnedes til over seks mia. Regionsrådsmedlemmernes uenighed - eller måske rettere konfliktsky adfærd - ville således komme til at koste borgerne den nette sum af 4.000.000.000 danske kroner.

Nationalpark Vadehavet

Efter flere års diskussion synes det nu klart, at Nationalpark Vadehavet bliver en realitet i løbet af et år eller to. Det fremlagte forslag omfatter hele Vadehavsregionen fra Varde Å til grænsen, bortset fra indsejlingen til Esbjerg. Mod lokale ønsker inddrages også marskområder langs Varde Å samt ved Tjæreborg, Ribe, Rejsby, Balum og Højer. Vadehavsregionen syd for grænsen har allerede status som nationalpark.

Forslaget har vakt vrede og modstand ikke mindst i landbruget, mens turisterhvervet er begejstret for tan-

ken, og Tønders borgmester, Vagn Therkel Petersen, hilste forslaget velkommen. "Det betyder, at Vadehavet og dermed Tønder Kommune kommer på verdenskortet", sagde han. "Der er nok nogle, der udtrykker skuffelse, men jeg tror, der er flere, der er begejstrede. Nu drejer det sig om, at modstandere og tilhængere finder sammen, så der ikke starter en skyttegravskrig. Vi skal have noget ud af det i fællesskab". Han forventede, at nationalparken ville medføre investeringer og forhåbentlig større bosætning (JV, 19/1).

JydskeVestkystens leder skrev, at det er "altafgørende, at en nationalpark fortsat kan rumme de lokale beboere og ikke blot bliver et tilløbsstykke for turister" og dermed "et mere end tiltrængt vækstbidrag til

landets sydvestligste hjørne", bl.a. gennem "et betydeligt antal arbejdspladser". Men man måtte ikke se bort fra, at det kræver en balancegang mellem "på den ene side flere turister, på den anden side en natur, der ikke skal trædes ned". (JV, 19/1).

Gehry i Sønderborg

Også Sønderborg vil gerne "sættes på verdenskortet", sagde byens borgmester Jan Prokopek i forbindelse med den verdensberømte amerikanske arkitekt Frank Gehrys besøg den 17. januar. Han har sagt ja til at udforme havnefronten nord for broen, hvor den dominerende (og stort set eneste) bygning i dag er Brdr. Ewers gamle og stærkt medtagne seksetagers pakhús fra omkring 1900.

Den 78-årige Gehrys visit var først

En nationalpark for Vadehavet er ved at være en realitet efter flere års diskussion.

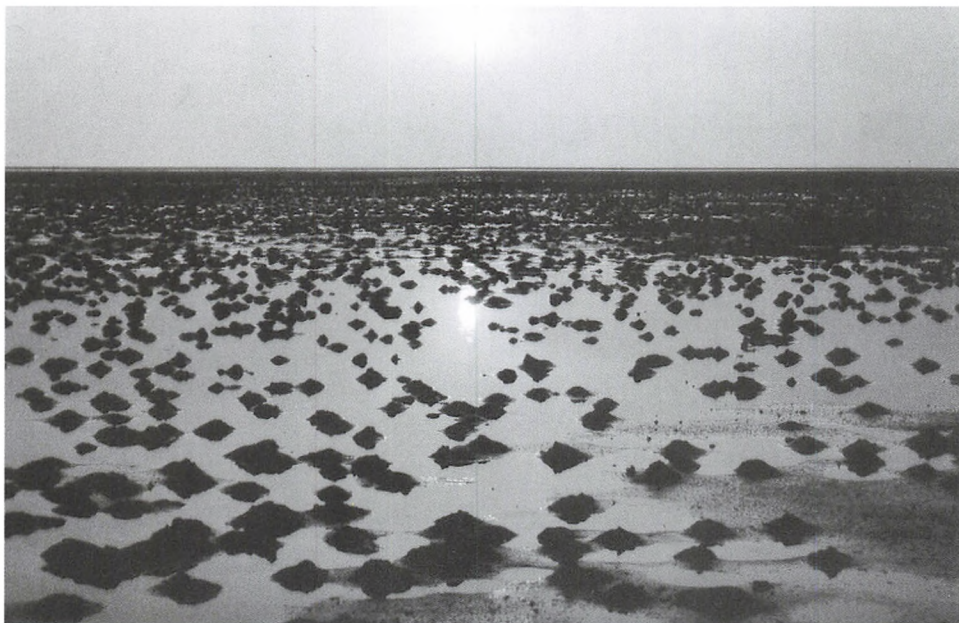

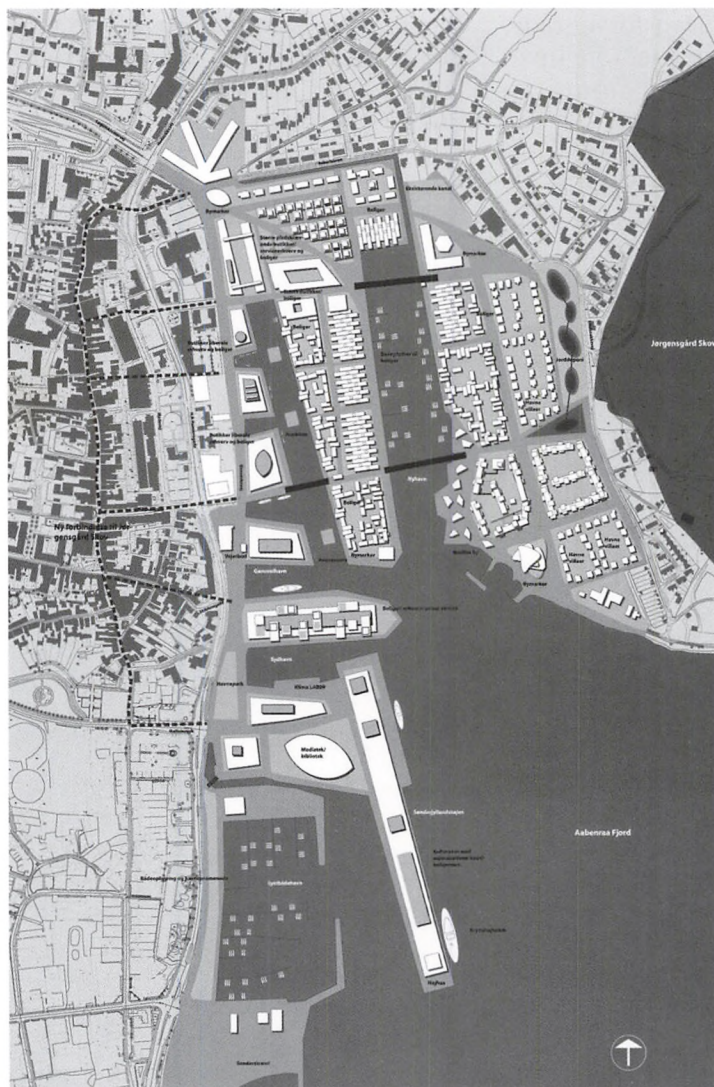
Foto: Sønderjyllands Amt. Museum Sønderjylland - ISL.

og fremmest en besigtigelse af området, som han ikke tidligere har set, for at danne sig et indtryk af beliggenheden og byen i det hele taget. Hvilke ideer han vil komme med, er endnu ukendt, og han var ikke tilbøjelig til at løfte sløret. "Det vil I kunne se, når det er færdigt", sagde han noget tilknapet.

Men på byens ønskeseddel står bl.a.

et nyt stort hotel, virksomheder og en havnepromenade med cafeliv og restaurationer. Det er meningen, at Gehry skal levere en masterplan for området, som alle involverede parter bliver underlagt.

Hvornår man begynder, og hvor lang tid, det vil tage, er der ingen, der ved, men "jeg håber faktisk, at det aldrig stopper", sagde Prokopek. Han

Kreativiteten er mangfoldig, når det gælder fremtiden for havnen i Aabenraa. Den 2. februar fremlagde byplanlægger Bo Riis Duun en plan med beboelse på den gamle havn og nyt kajanlæg ved Sønderstrand.

så gerne, at det blev en så stor succes, at man kunne fortsætte nordover langs sundet mod den nye bro (JP, 18/1).

Hærværk i kirken

Onsdag den 5. marts blev det opdaget, at Kristkirken i Tønder havde været udsat for groft hærværk, idet et godt 200 år gammelt maleri af salmedigteren Hans Adolph Brorson og hans buste på Kirkepladsen var blevet oversmurt med sort farve. Her var også bogstaverne i hans andet fornavn fjernet. Derudover var der smurt maling på et epitafium fra 1620 samt på mindetavlen over de faldne i de Slesvigske Krige og krigen 1870-71 (No., JV 7/3).

Få dage senere tilstod en 55-årig mand fra byen, at han havde gjort det efter ordre 'fra oven'. "Gud bryder sig ikke om det tyske islæt i kirken", forklarede han politiet.

Så kan man jo godt undre sig over, at det netop var Brorson, det gik ud over. For han er noget af det mest danske, der findes. Men også det havde den åbenbart lettere forvirrede herre en forklaring på. Det var navnet 'Adolf' (som det fejlagtigt staves på maleriet), der havde givet ham associationer til Adolf Hitler - og så måtte det jo være en tysker, der - efter Herrens bud! - skulle fjernes fra kirken.

Manden kunne se frem til en klækkelig bøde og en større erstatnings-sag, men blev efter afhøringen løsladt. Det skulle man måske ikke have gjort, for tre uger senere var han på spil igen. Denne gang gik det ud over mindetavlen for de faldne i Første Verdenskrig, der hænger i tårnrummet. Da kirken havde været låst af si-

den det første hærværk, havde manden brugt gudstjenestetiden til sine aktiviteter.

Heldigvis skulle det være muligt at rense malerier og mindetavler, men det er en dyr omgang.

'Bondepoker'

Det internationale tøjfirma Bestseller meddelte i efteråret, at man ønskede at etablere et fordelingslager ved motorvejsafkørslen Haderslev Nord. Der-til havde man brug for ca. 60 hektar jord, som man ville købe af to lokale landmænd. Den ene (Egon Lykke) var villig til at sælge for den tilbudte pris, mens den anden, Laue Nissen Skau, mente, at prisen var for lav. Det betød, at Haderslev Kommune besluttede at ekspropriere ca. 40 hektar af hans jord til taksationsprisen for at videresælge den til Bestseller.

Det gav megen omtale i medierne, og der blev stillet spørgsmålstegn ved, om en kommune kunne ekspropriere jord fra en privat ejer for at sælge den videre til en anden privat, hvad Bestseller jo er. Det var definitionen af Grundlovens ord 'almenvellet', der skilte parterne. Borgmester Geil i Haderslev mente, det var almenvellet, når man gennem ekspropriation skabte adskillige arbejdspladser, mens andre fortolkede det derhen, at det var et brud på den grundlovssikrede private ejendomsret og en sag mellem private parter, som det offentlige hverken kunne eller skulle blande sig i. Skau fastholdt gennem hele forløbet, at han var villig til at sælge, men da det var hans ejendom, og det var køberen, der var den aktive part, ville han også have "en ordentlig pris" (JP, 31/3).

(Få dage inde i april meddelte Best-

seller til kommunens store ærgrelse, at man var blevet træt af sagen og derfor opgav at etablere sig i Haderslev. Men så blev Skau pludselig villig til at sælge til ekspropriationsprisen! Haderslevborgmesteren ville derefter søge at genoptage forhandlingerne med Bestseller. 'Bondepoker' om millioner, som Der Nordschleswiger skrev (11/4.)

Godt år for erhvervslivet

Firmaet Sauer-Danfoss i Nordborg kom ud af 2007 med en rekordomsætning på 10,7 mia. kroner. På grund af omlægning af produktionen og indførelse af et nyt IT-system blev fortjenesten kun to tredjedele af indtægten året før. I 2006 tjente den amerikanskejede virksomhed 321 mio. kr., mens man i 2007 måtte 'nøjes' med 257 mio. kr. (JV, 29/2).

Også Ecco i Bredebro kunne melde om et rekordår, hvor man havde solgt 16,9 mio. par sko mod 14,5 mio. året før. Omsætningen var steget med 16,8 pct. til 5,2 mia. kr. Resultatet efter skat var på 538 mio. kr. Virksomheden har 15.000 ansatte, heraf 500 i Danmark. Produktionen sker i Kina, Thailand og Indonesien (JV, 14/3).

Virksomheden Focon i Sønderborg, der fremstiller informationssystemer til tog, har modtaget nye ordrer om leverancer til metroen i New Delhi i Indien samt til de franske jernbaner for 100 mio. kr. Samtidig er man i gang med forhandlinger i Australien (JV, 5/1).

Inden for bankverdenen slog Tønder Bank 'alle rekorder', som bankdirektør Mogens Mortensen fastslog ved offentliggørelsen af årsregnskabet for 2007, der viste det bedste resultat nogensinde. Det samlede over-

skud udgjorde 44 mio. kr., hvoraf ca. 30 mio. stammede fra kursgevinst og aktiesalg. Bankens 8500 aktionærer, hvoraf de allerfleste kun har ganske små aktieposter, fik udbetalt et udbytte på ikke mindre end 40 pct. (JV, 6/2).

Også Sydbank meldte om et 'fantastisk år' for sin filial i Tyskland, der har afdelinger i Flensburg, Kiel og Hamborg. Resultatet udgjorde 12,3 mio. euro eller 87 mio. kr. (Fl.A., 1/2).

DAGBOG

5. januar: Formanden for Sydslesvigsk Forening 1977-89, pens. overlærer Ernst Vollertsen, Vejle, dør, 76 år (JV, No., Fl.A.).

7. januar: Det frivillige brandværn i Møgeltønder nedlægger sig selv (JV).

11. januar: Bent Nielsen fra Rødekreto Cykle Club deltager i verdens længste cykelløb, Tour d'Africa fra Cairo til Kapstaden (Fl.A.).

14. januar: Den ny retsreform betyder, at færre kriminelle i Sønderjylland kan komme fra retten, fordi anklagerne skal køre fra Esbjerg til retshuset i Sønderborg. Det belaster også politiet, som skal fragte de anklagede fra de forskellige arresthuse til Sønderborg (JV).

15. januar: På Sankelmark Akademi afholdes en diskussion om Lissabontraktaten. Blandt deltagerne er Karl Otto Meyer og Siegfried Matlok (No.).

16. januar: En undersøgelse viser, at lærerne på gymnasiet i Tønder underviser 431 timer om året, mens de på Allsundgymnasiet i Sønderborg kun har 321 undervisningstimer. Det er henholdsvis det højeste og det næstlaveste timetal på landets gymnasier (JV).

18. januar: Gabs Foto i Tønder går i

frivillig konkurs og lukker (JV).

Sønderjysk Landboforening får nyt rådgivningscenter i Vojens (JV).

22. januar: Kulturudvalgsformand Stephan Kleinschmidt foreslår Sønderborg som europæisk kulturby 2017 (No., Fl.A.).

25. januar: Prins Joachim bliver protektor for Museum Sønderjylland.

Anne Marie Overgaard bliver ny leder af Højer Mølle og Skærbæk Museum (No., JV).

30. januar: En undersøgelse viser, at Tønder er Danmarks billigste kommune at leve i. Forskellen til den dyreste kommune (Gentofte) er for den anvendte modelfamilie 18.903 kr. pr. måned (JV).

1. februar: Biskop Arendt, Haderslev, der også er biskop for den danske mindretalskirke i Sydslesvig, godkender, at præsterne ved særlige lejligheder taler på tysk i de danske kirker syd for grænsen (Fl.A.).

2. februar: Byplanlæggeren Bo Riis Duun fremlægger en ny plan for Aabenraa, der foreslår beboelse på den gamle havn og et nyt kajanlæg med lystbådehavn ved Sønderstrand (No.).

Kulturarvsstyrelsen arbejder på at sikre oldsagerne i Nydam Mose mod ødelæggelse af padderokernes rødder ved hjælp af en fiberafdækning af området. Her er man i gang med en forsøgsdækning af Nydam Mose. Efter nogle få år blev den så dækket af frøspredt vegetation, at fiberdugen ikke længere var et landskabeligt fremmedelement.

4. februar: Filmatiseringen af Erling Jepsens roman 'Kunsten at græde i kor' får ikke mindre end otte Robert'er, bl.a. for bedste film og for bedste birolle til Jesper Asholt som faderen (JV, Fl.A., No.). 25/2 får den en Bodil for bedste film og bedste mandlige hovedrolle, Jesper Asholt (JP).

5. februar: En international arbejdsgruppe vil gøre vikingeminder, bl.a. Dannevirke og Hedeby, til UNESCO-kulturarv (No., Fl.A.).

Maleren Martin Peter Quist, Egersund, dør 73 år (JV).

6. februar: Det frygtes, at Helgolands vartegn, klippen 'Lange Anna', vil styrte sammen (No.).

De tre danske landsholdspillere i klubben Flensburg-Handewitt, Kasper Nielsen, Michael Knudsen og Lars Christiansen, der var med til at vinde det danske europamesterskab, fejres i Campus-Halle i Flensburg. Generalkonsul Henrik Becker-Christensen kalder dem fremragende ambassa-

Foto: Anders Fischer, Nationalmuseet.

dører for Flensborg og grænseregionen (No.).

7. februar: Formanden for region Sønderjylland-Schleswig, Jens Andresen, Branderup, taler ved årets Oversømindehøjtidelighed (No., Fl.A.).

Folkkehjem modtager et 'selvportræt' af billedhuggeren Hans Lembrecht Madsen som gave fra kunstneren (JV).

8. februar: Mærsk McKinney Møller siger ja til at blive æresborger i Ballum (JV).

12. februar: Afstemningen 10. februar 1920 fejres flere steder (Fl.A.).

13. februar: På Gottorp Slot vises en stor udstilling med værker af kunstnere fra den tyske sammenslutning Die Brücke (Fl.A.).

Det tyske Museum i Sønderborg fejrer 20-års jubilæum (No.).

Det planlægges at bygge fem 140 meter høje vindmøller på grænsen mellem Rens og Sofiedal (JV).

18. februar: På Løjt Golfbane slår to spillere samtidig hole-in-one (JV).

Pianist og pensioneret seminarielektor Ib P. Kromann, Tønder, dør 91 år (Kristeligt Dagblad).

20. februar: Et bilsammenstød ved Uge koster tre mennesker livet (No., JV).

Tidligere byrådsmedlem og medlem af advokatrådet, advokat Lorenz Tofft, Aabenraa, dør 81 år (No.).

Venstremanden Poul Thomsen meddeler, at han ikke genopstiller til byrådet og som borgmesterkandidat i Aabenraa (JV).

Færgen 'Vikingland', der tidligere sejlede mellem Rømø og Sild, er solgt til et portugisisk rederi og skal fremover sejle på Det Kaspiske Hav. For at komme dertil skal skibet sejle via Sortehavet og de russiske floder (JV).

22. februar: Dannevirkes Østervold

mellem Slien og Vindeby Nor trues af bl.a. erosion (No.).

Den berømte tyske maler K.R.H. Sønderborg, født i Sønderborg, dør 84 år (JP).

23. februar: En plads i Aabenraa opkaldes efter maleren Jes Jessen, der levede 1743-1807 (JV).

Der holdes rejsegilde på genopbygningen af slagteriet i Blans efter branden sidste år (JV).

27. februar: En samarbejdsaftale mellem Sønderborg, Aabenraa og Flensborg underskrives af borgmestrene på Alsion i Sønderborg (No.).

Der skal indsættes moderne togvogne på strækningen Nibøl-Esbjerg, når den åbnes for gennemgående weekendtrafik til sommer (No.).

28. februar: Arbejdsformidlingen i Flensborg har i 2007 skaffet arbejde til 400 tyske statsborgere i Danmark (No.).

Kulturarvsstyrelsen vil gennem en fiberafdækning sikre oldsagerne i Nydam Mose mod ødelæggelse af bl.a. padderokernes rødder (JV).

1. marts: Nolde Museet i Seebüll åbner sæsonen (JV, Fl.A.).

6. marts: Tre svenske historikere, brødrene Mats, Lars og Sven Dahlbom, har udgivet en bog om Slesvig-Holstens historie (Fl.A.).

Landdagsmedlem Anke Spoorendonk bliver ridder af Dannebrog (Fl.A.).

7. marts: Borgmester Vagn Therkel Petersen, Tønder, henvender sig til transportministeren for at sikre lokomotivføreruddannelsen i Tønder (JV).

10. marts: Formanden for Sydslesvigsk Forening 1965-1977, lærer Ernst Meyer, Medelby, dør 81 år (Fl.A.).

En jernalderlandsby udgraves ved Løgumkloster (JV).

13. marts: Tidligere formand for Tøn-

De tre danske landsholdsspillere i klubben Flensburg-Handewitt, Kasper Nielsen, Michael Knudsen og Lars Christiansen, der var med til at vinde det danske europamesterskab, fejres i Campus-Halle i Flensburg. Her overrækker Sønderborgs borgmester Jan Prokopek sølvtoj og blomster til de tre i overværelse af Flensburgs borgmester Klaus Tscheuschner.

der Handelsstandsforening, Hans Chr. Tygesen, dør 61 år (JV).

14. marts: Tinglev Elementfabrik har købt en del af Mærsk Containers bygninger og sikret sig forkøbsret til resten (JV, No.).

15. marts: Lederen af Assens Museum, Anne Dorte Holm, foreslår færgeruten Assens-Årøsumd genoprettet (No.).

16. marts: Mekanisk Museum Sønderjylland åbner i Hokkerup (JV).

17. marts: Vikingskibet Imme Gram restaureres ved frivillig arbejdskraft (JV).

18. marts: Prins Henrik besøger grænsebutikker i Harreslev for at gøre reklame for sin vin (Fl.A.).

20. marts: Pensioneret lektor og forlægger Poul Svensson, Frøslev, dør 87 år (JV, Fl.A.).

Museumsinspektør Elsemarie Dam-

Jensen bliver ny leder af Tønder Museum, mens den tidligere leder Inger Lauridsen fortsætter som souschef (JV).

22. marts: Chefredaktør på dagbladet Dannevirke 1962-72, Svend Irgens Hansen, Haderslev, dør 97 år (JV).

31. marts: En ny mariehøneart - harlekinmariehøne - er konstateret i Sønderjylland (JV). ■

Forkortelser

Fl.A.: Flensburg Avis

JP: Jyllands-Posten

JV: JydskeVestkysten

No.: Der Nordschleswiger

Æt og minder

J.N.H. Skrumsager: 'Æt og Minder'. Sønderjyske Levnedsløb nr. 32, udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland, Aabenraa 2007. 318 sider, ill. Pris: 168 kr. for medlemmer, bogladepris: 248 kr.

J.N.H. Skrumsager var en markant skikkelse i den nationalpolitiske kamp i Sønderjylland efter 1864 såvel lokalt på Røddingegnen som i en større sammenhæng inden for Vælgerforeningen og Sprogforeningen. Historisk Samfund har tidligere udgivet hans mindebog om hustruen Ane Marie Kloppenborg. Nu er turen kommet til det hidtil utrykte erindringsværk 'Æt og Minder', som Hans-Ole Mørk har påtaget sig at redigere og kommentere.

Skrumsager, født 1841, var gårdmands søn fra Varde-kanten. Efter et ophold på Rødding Højskole, hvor han blev grebet af grundtvigianismen og det sønderjyske spørgsmål, fik han ansættelse som karl hos H.D. Kloppenborg i Københoved. Han forlovede sig med husets datter (mod svigerfaderens vilje) og erhvervede 1865 Bennetgård, der blev udgangspunkt for hans fremtidige virke.

Forfatteren er en glimrende fortæller, understøttet med en god hukommelse og en skarp iagttagelsesevne. Bogen falder i to dele, hvoraf den første, omhandlende barndommen og den tidlige ungdom, ikke er den mindst interessante. Her gives et levende billede af livet på landet i 'gamle dage', af arbejdet med jorden og dyrene før landbrugets modernisering. Faderen interesserede sig for sønnens skolegang, hvilket medførte, at denne tidligt måtte forlade sit barndomshjem for at tage ophold i huset hos fremmede lærere. Drengens kundskabstørst var umættelig. Derfor fik et ophold af 1,5 års varighed på Rødding Højskole skelsættende betydning for hans videre liv. Små naturskildringer fra Midt- og Vestjylland såvel som portrætskitser af mennesker, Skrumsager har mødt på sin vej, er flettet ind i historien. I sidste halvdel af bogen, omhandlende manddomstiden, skifter fortællingen karakter. Det private træder i bag-

grunden til fordel for skildringen af det folkelige, kirkelige og politiske engagement. Efter endt læsning sidder man tilbage med indtrykket af en enestående og stærk personlighed. I forbindelse med en omtale af sit anstrengte forhold til redaktør Jessen skriver Skrumsager, "at ingen af os hverken var særligt smidige eller overmåde bøjelige". Efter endt læsning af bogen forekommer dette at være en rammende selvkaraktéristik fra forfatterens side. På det personlige plan slutter bogen i 1882 med H.D. Kloppenborgs død, på det politiske med Gustav Johannsens i 1901.

Illustrationerne er udmærkede, men spredt ret tilfældigt over siderne. Bagest i bogen findes et fyldigt noteapparat, diverse slægtstavler samt kilde- og litteraturhenvisninger. Der er intet register.

Britta Bargfeldt

En betydelig sønderjysk digter

Bjarne Nielsen Brovst: 'Marcus Lauesen - Lykkebarnet fra Løjt'. Poul Kristensens Forlag. 166 sider, ill. Pris: 188 kr.

Marcus Lauesen (1907-1975), der stammede fra Løjt, fik en mærkelig skæbne som digter. Efter et par bøger, som blev pænt modtaget, men heller ikke mere, bragede han i 1931 som 24-årig igennem med romanen 'Og nu venter vi paa Skib', der blev årets - ja, næsten årtiets salgssucces. Den unge mand rostes til skyerne, han tjente enorme beløb, og den megen virak kunne ikke undgå at stige ham til hovedet. Det kneb for ham at leve op til dette. Hans senere bøger var udmærkede og solgte pænt, men de var milelangt fra succesen i 1931, både med hensyn til anmelderros og salg. Efter 1940 blev han stort set tavs, og i mange år levede han fra hånden i munden som nærmest subsistensløs, inden han i 1961 igen fik en succes med romanen 'Mor', som indbragte ham både De gyldne Laurbær og Kollegernes Ærespris. Hans sidste roman 'Kras' kom 1973. I 2000 udgav Løjt Lokalhistoriske Forening '- denne rigdom overgår dog alt', en samling af hans digte og salmer fra tiden 1940-1975.

Bjarne Nielsen Brovst kalder sin bog 'en biografisk fortælling', og det er en udmærket betegnelse, da der hverken er tale om en egentlig biografi i klassisk forstand eller et litteraturhistorisk værk. Fokus ligger helt klart på Lauesens personlighed i opvækst og ungdom, og der er glimrende portrætter af den unge mand og hans forældre, ikke mindst den gamle far (han var 68, da drengen blev født), og hans hustru Anshi, der stadig lever i Aabenraa, og som fyldte 100 her i vinter. Det sker bl.a. gennem fyldige uddrag af Lauesens hidtil ikke offentliggjorte erindringer.

Det litterære tyngdepunkt ligger omkring 'Skibet', som gennembrudsbogen kaldes. Der er en udmærket analyse af bogen og en gennemgang af de mange (ofte meget rosende) anmeldelser.

Til gengæld er der næsten intet om de mange bøger, der fulgte op gennem 30'erne, romaner, digte og det statelige og velfortalte tobindsværk 'Fortællinger af Grænselandets Historie' ellers hans bidrag til samleværker som det af H.V. Clausen redigerede 'Danmark' fra 1935, hvor Lauesen meget naturligt tog sig af Sønderjylland.

Beretningen fader ud og standser omkring 1940 - bortset fra et glimt af den alkoholiserede digter i 50'erne og en omtale af 'Mor'. Man kunne godt have ønsket sig at få lidt mere at vide om de mange år, hvor han var litterært tavs og levede på bunden i København - og hvor han på Hviids Vinstue havde sin faste stol, der blandt de indviende hed 'Marcuspladsen'.

En gennemgående sammenstilling med Frank Jægers skæbne virker søgt. Godt nok er der lighedspunkter mellem de to digteres liv, men de synes at bero på rene tilfældigheder - i hvert analyserer Brovst dem ikke, så sammenhængen bliver tydelig og væsentlig.

Bogen er udgivet i anledning af Marcus Lauesens 100-års dag den 22. november sidste år.

H.E. Sørensen

Sydslesvig-ungdom på danske efterskoler

Lars N. Henningsen: 'Sydslesvig-ungdom på danske efterskoler - før og nu'. Udgivet af Studiefællesskabet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg 2007. 72 sider, ill. Pris: 75 kr.

Lars N. Henningsens bog er udkommet på Grænseforeningens initiativ, og foreningens formand Finn Slumstrup skriver i forordet, at bogens formål er at skabe debat omkring unge danske sydslesvigeres efterskoleophold i Danmark.

Forfatteren giver først et historisk tilbageblik på unge sydslesvigeres efter- og højskoleophold i Danmark fra de første spæde forsøg i midten af 1800-tallet til det boom, der blev tale om umiddelbart efter 1920 og efter afslutningen af Anden Verdenskrig.

Gennem størstedelen af perioden fik de unge deres skoleophold i Danmark formidlet og betalt af organisationer som Sønderjysk Skoleforening, Den sønderjyske Fond og Dansk Skoleforening i Flensborg. Vandrelerær Niels Kjems var en central person i forbindelse med udvælgelsen af, hvem af de unge der skulle have lov til at komme til Danmark. Bogens mange citater fra breve og dagbøger vidner om den store betydning, et sådant ophold fik på de unge mennesker. Et eller flere skoleår i Danmark blev skelsættende både personligt og nationalt. Fra dansk side var fantasien stor med hensyn til at skaffe støtte til de unge. Fra midten af 1950'erne begyndte en tilbagegang i antallet af sydslesvisgske elever. Den skyldtes flere ting, bl.a. at det danske skolesystem ikke passede til det tyske. Hvis sydslesvisgske unge skulle videre i skolesystemet, blev året i Danmark et afbræk, som ikke umiddelbart kunne anerkendes af de tyske skolemyndigheder. Desuden betød det tyske Wirtschaftswunder, at arbejdsløsheden faldt, og derfor var motivationen til at forlade Sydslesvig også mindre. I 1982 oprettedes Ladelund Ungdomsskole syd for grænsen, og det betød

fortsættes side 158

Hertugerne af Slesvig og Holsten

- et fælles tysk-dansk udstillingsprojekt Af Inge Adriansen

MERE END 850 ÅRS underholdende hertughistorie præsenteres i en fælles dansk-tysk udstilling. Det er første gang, der bliver lavet en samlet præsentation af alle hertughusene i Slesvig og Holsten. Udstillingen er muliggjort takket være generøse lån fra museer og arkiver, slotte og herregårde i Danmark og Slesvig-Holsten. En del af genstandene har aldrig været vist tidligere. To efterkommere af slesvigske hertughuse, Prins Christoph af Slesvig-Holsten og Prins Joachim af Danmark er protektorer for udstillingen, der har fået en stor støtte fra BHJ-Fonden i Gråsten.

Sønderjylland blev udskilt fra det danske kongerige som et særligt territorium, et hertugdømme, i begyndelsen af 1200-tallet. Helt frem til 1864 var det en hertug, der havde det øverste herredømme over Sønderjylland eller Slesvig, som området også blev kaldt. Gennem mere

end 850 år var der tre dynastier af hertuger, først Abelslægten, der udgik fra den daværende dan-

ske kongestamme og styrede Sønderjylland frem til 1386. Derpå den holstenske grevelægt Schauenburgerne indtil 1459, og i 1460 blev den danske konge, Christian I. af Oldenburg valgt som hertug.

Fra det oldenborgske dynasti kom der til at udgå mange forskellige hertughuse. For efter kong Christian I.s død blev Slesvig og Holsten delt mellem hans sønner. Kongerigerne måtte nemlig ikke deles, så for at forsørge de yngre sønner i kongefamilien fik de godser i hertugdømmerne, som efterhånden blev delt på kryds og tværs i minihertugdømmer.

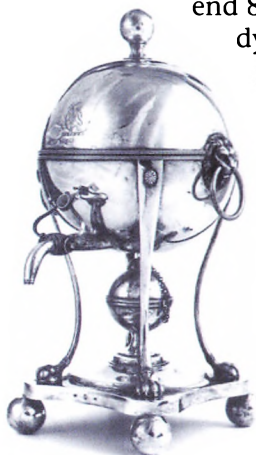
Det er hertugerne, der var skyld i, at Sønderjylland fik en anden skæbne end resten af Danmark, og nu kan hele historien om dem opleves på Museum Sønderjylland - Sønderborg Slot i tiden 13. juni-14. september. ■

I tilknytning til udstillingen udkommer tre bøger:

De Slesvigske Hertuger, 2. udgave, af Carsten Porskrog Rasmussen, Inge Adriansen og Lennart Madsen.

Die Herzöge von Schleswig und Holstein / Hertugerne af Slesvig og Holsten. Katalog til udstillingen, af Inge Adriansen, Jens Ahlers, Dieter Lohmeier.

Die Fürsten des Landes. Herzöge und Grafen von Schleswig, Holstein und Lauenburg, af Carsten Porskrog Rasmussen m.fl.

Sølv-temaskine fra Augustenborg Slot.

Arkæologi Haderslev. Oldtid og middelalder
2. juni - 14. sept. Kunstudstilling. Maleri, skulptur og keramik af Majken á Grømma.

Slesvigske Vognsamling, Haderslev
20. juni - 22. juni Dansk knivforenings Knivtræf 2008. Arbejdende værkested og konkurrencer.

Kulturhistorie Aabenraa. Søfart - landbrug - byhistorie
14. juni - 2. nov. '1:30 - Store historier i lille skala'. Pragtfulde skibsmodeller fortæller spændende historier.

Kunstmuseet Brundlund Slot
Jan. - dec. Oliebilleder af maleren C.W. Eckersberg fra kunstmuseets samling.
14. juni - 31. aug. Fokus på sønderjyske kunstnere fra museets samling.

Kulturhistorie. Sønderborg Slot
19. maj - 16. aug. Heinrich Blunck 1891-1963 - en kunstners vej i grænselandet.

13. juni - 14. sept. Hertugerne af Slesvig og Holsten.

Cathrinesminde Teglværk
5. juni - 18. sept. 'Gasværket i Sønderborg - 150 år'.

Kulturhistoire Tønder
14. juni - 19. okt. 'Drivvejen - Folk og fæ langs den vestlige oksevej i Sønderjylland.'

Drøhses Hus, Tønder
29. marts - 18. okt. Vifter - fra mandligt magtsymbol til kvindeligt flirtemiddel.

29. marts - 30. dec. Dåbstøj - Kristenklæder.

Højer Mølle
12. april - 19. okt. 'Kålgård og prydhave - haver i Sønderjylland'.

Skærbæk Museum
Sommeren 2008 'Bedre Byggeskik'.

Kunstmuseet Tønder
21. juni - 14. sept. 'Stensætninger' 'Grafisk arbejde af Torrudur Poulsen.

muligheden for et efterskoleophold i det nære miljø, hvor man både kunne indrette sig efter det tyske skolevæsens krav, billiggøre opholdet og alligevel give eleverne en efterskoleoplevelse. Skoleforeningen i Sydslesvig havde til midt i 1970'erne stærkt anbefalet skoleophold i Danmark, men nu vendtes blikket mod Ladelund. Hvor der i 1947 havde været 235 sydslesvigere på danske efterskoler, var tallet i 1987 nede på 41 elever. Bogen stiller spørgsmål til fremtiden, om det grænseoverskridende arbejdsmarked - også med mere fokus på tosprogethed - samt en ny og mere boglig og specialiseret profil på de danske efterskoler. Kan disse forhold igen gøre efterskolerne til et attraktivt tilbud til sydslesvigske unge? Lars Henningsen slutter med en opfordring til at undersøge udviklingen og drøfte mulighederne for at søge nye veje 'hen over tilvante og bestående grænser'. *Elsemarie Dam-Jensen*

Fårhuslejren

Henrik Skov Kristensen: 'Det tyske mindretal og Fårhuslejren - retsopgøret på museum'. Særtryk fra tidsskriftet Historie 2005, 1. 57 sider, ill. Pris 35 kr.

Det er ikke så ofte, museumsfolk publicerer deres overvejelser om, hvorfor de laver en udstilling om et bestemt emne eller på en bestemt måde. Men det er heller ikke så ofte, at udstillingstemaerne er så følsomme som her, hvor 'Frøslevlejren' med tysk ledelse og danske fanger en skønne dag i maj 1945 blev til 'Fårhuslejren' med dansk ledelse og mænd fra det tyske mindretal som fanger. Lejren er altså en del af historien både om modstandskampen og om efterkrigstidens retsopgør. For mindretallet blev den et symbol på deres nedtur efter Tysklands nederlag.

Hidtil har udstillingerne i Frøslevlejrens Museum helt overvejende handlet om årene 1944-45, mens tiden fra 1945-49 kun lige har været berørt. Museet har imidlertid besluttet at gøre mere ud af 'Fårhustiden', og det har fået dets leder til at nedfælde sine tanker om visse problemer i dette tema.

'Fårhustiden' er noget af en hvepserede at stikke sine fingre i. På den danske side af den nationale skillelinje er der dem, der mener, at emnet er bedst tjent med at blive forbigået i tavshed. Fårhus-fanger må i hvert fald ikke sidestilles med Frøslev-fanger. I det tyske mindretal er der bred enighed om, at Fårhuslejren, som immervæk var i brug i fire år, ikke skal lades uomtalt til forskel fra Frøslevlejren, som kun var i funktion i knapt et år. Der har i mindretallet været en tendens til at lægge hovedvægten i fortællingen om Fårhuslejren på uretfærdigheder i retsopgøret - bl.a. at der blev idømt alt for strenge straffe efter love med tilbagevirkende kraft, som først blev vedtaget efter befrielsen, og at de indsatte i lejren blev urimeligt hårdt behandlet. Derimod har der hersket en udpræget ulyst til at beskæftige sig med forhistorien - dvs. hvad de dømte havde foretaget sig under besættelsen.

Henrik Skov Kristensen redegør grundigt for forskellige opfattelser af, hvilke dele af denne historie man ønsker at huske, og hvad man helst så gå i glemmebogen. Til sidst skærer han velgørende igennem de modstridende holdninger og argumenterer for at gå mere i dybden med historien om Fårhuslejren, men vel at mærke indbefattet forhistorien, dvs. sammenhængen med mindretallets nazificering og loyalitet overfor besættelsesmagten. Her er han i god overensstemmelse med visse røster indenfor det tyske mindretal, hvor bl.a. Dr. Günther Weitling har gjort sig til talsmand for, at man ikke seriøst kan fortælle om mindretallet under retsopgøret og om Fårhuslejren uden at inddrage forhistorien.

Fra tysk side er denne holdning også blevet udtrykt med ordene: 'Vi (dvs. danske og tyske) burde i fællesskab sørge for, at der ikke bliver fejret noget ind under tæppet.' Det er klogt sagt, for hvis man fejrer for meget ind under gulvtæppet, kan det blive så bulet, at det bliver svært at finde fodfæste.

Anker Thygesen

GRÆNSEFORENINGEN

For 150 kr. om året kan du blive medlem af Grænseforeningen. Så modtager du seks gange om året bladet GRÆNSEN samt Grænseforeningens smukke årbog. Ring eller skriv efter Grænseforeningens brochure:

Grænseforeningen
Peder Skrams Gade 5
Postboks 9074
1022 København K
Tlf. 33 11 30 63.

Du er også velkommen til at kontakte en af dine lokale formænd:

Svend Kristiansen
Østerbyvej 32
6280 Højer
tlf. 74 78 32 15

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov
tlf. 74 83 31 56

Erik Heissel
Venbjerg 33
Djernæs
6100 Haderslev
tlf. 74 57 52 87

Ivan Skjoldager
Grundtvigs Allé 6
6400 Sønderborg
tlf. 74 43 19 41

Jørn Ulrik Larsen
Farverhus 112
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 62 23

Om frugtavl og pædagogik i Vestslesvig

Af Elsemarie Dam-Jensen

I 1781 skrev Erik Pontoppidan i 'Den danske Atlas', at det stod skralt til med frugtavl i Vestslesvig på grund af den kolde og fugtige jordbund. Pæretræer gik det bedst med, men "de fleste Sorter Æbletræer blive af Kræft beskadigede og ofte reent ødelagte". Om forholdene i Enge Sogn ved Husum hedder det, at her var der slet ingen træer overhovedet.

Helt så galt har det dog ikke stået til overalt, for en kilde fra 1775 omtaler blandt andet, at ved Rejsby Præstegård er der "en smuk lille Hauge med mange Frugt Træer af Æble og Pære Træer, Lamberske Nødde Træ etc., alt trivelige og store, men alt for fulde af Grene. Kirsebær Træerne vil ikke bestaa sig, men dør ud; formodentlig kan de ikke taale Hav-Taagen". Ved Brøns og Mjolden Præstegårde omtales i den samme kilde "god Frugt og Kiøken Hauge".

Omkring 1754 grundlagde gartner Jac. Peters en frugttræsplanteskole i Tønning. I 1794 skal der have været 6000 forædlede frugttræer i denne planteskole, og det fortælles, at ejeren rejste helt til Norge for at sælge sine træer. Man må formode, at også folk i den vestlige del af Nordslesvig kan have fået frugttræer fra Tønning.

I 1806 beskriver Gregers Begtrup i sin bog 'Beskrivelse over Agerdyrkningsens Tilstand ...' om Møgeltønder at "Plantning af Frugttræer, vilde Træer, og Humle vil ikke lykkes uden god Ly for Vesten. Thi Luften er, formedelst Havets Nærværelse, paa en Mils Afstand skarp, og giver meget Taage. Frugttræerne lider af Mos og Kræft."

Oplysningstidens foregangsmænd gjorde meget for at få befolkningen til at dyrke flere grøntsager og frugter. Regeringen ønskede at uddanne skolelærerne, for at de kunne fremme have-sagen rundt om i sognene. Det betød, at man på seminarierne gjorde meget

ud af at anlægge planteskoler og lære de kommende skolelærere at passe haver. En af lærerne på seminariet i Kiel udgav i 1835 en tysksproget bog med den ikke særlig mundrette titel: 'Udtømmende Vejledning vedrørende Dyrkning, Vedligeholdelse og Kendskab til alle i Danmark i fri luft opdyrkelige Frugttræer og Bærbuske og den økonomiske og medicinske Betydning af deres Frugter'. Af Tønder Seminariums regulativ fremgår det, at seminaristerne skulle lære teorien med hensyn til "de forskellige Arter Frugttræer, som findes og trives her i Landet, men der skal tillige gives dem praktisk Anvisning til at plante, pøde og forædle, samt overhovedet til fuldstændigen at behandle Frugttræer".

I skoleforordningen for hertugdømmerne fra 1814 står der, at børnene skal undervises i frugtavl dyrkning og havebrug. Et cirkulære fra 1841 bestemmer, at der skal anlægges skolehave eller planteskole ved hver landsbyskole. Der er dog kun et enkelt kendt eksempel på, at der på denne tid blev anlagt skolehave i Sønderjylland. Det var i Fovslet i Haderslev Amt, hvor drengene fik lov til at øve sig i at pøde vilde frugtstammer. Udbyttet måtte de sælge eller tage med hjem.

I det 20. århundrede har der eksisteret flere skolehaver i Tønder, både i forbindelse med Seminariet og Øvelsskolen samt ved Tønder Statsskole. Gymnasielærer Johan Larsen udgav i 1964 en bog om statsskolens have, 'En have i Tønder', med fine papirklip af Gunvor Ask.

På Lokalhistorisk Arkiv i Tønder findes to ældre haveplaner for en skolehave ved Seminariet. Et udsnit af den ene plan gengives på forsiden. Om denne haveplan nogensinde er blevet ført ud i livet vides ikke i dag. De smukke skitser indgår i øjeblikket i en haveudstilling i Højer Mølle. ■